

The Hague Centre
for Strategic Studies

HCSS Focus

Complot in context

Gerben Bakker en Jesse Kommandeur

December 2025

HCSS Focus

Complot in context

Auteurs:

Gerben Bakker en Jesse Kommandeur

Met bijdragen van:

Emma Bokel, Rens van Dam, Marit Weurding en
Thijs van Aken

Met dank aan:

Jeroen van Lindert (KiesKompas) en
Willem Blanken (KiesKompas)

Omslagafbeelding:

Canva

December 2025

De publiekmonitor is een onderzoekslijn binnen HCSS in opdracht Van de Nederlandse politie. De analyses in dit rapport zijn afgerond in november 2025. Gebeurtenissen of ontwikkelingen die plaatsvonden in de periode tussen afronding en publicatie zijn niet van invloed geweest op de bevindingen.

© *The Hague* Centre for Strategic Studies behoudt zich alle rechten voor. Geen enkel onderdeel van dit rapport mag gereproduceerd of gepubliceerd worden in welke vorm dan ook, in print, microfilm, fotografie, of op enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van HCSS. De rechten van alle foto's zijn voor behouden aan hun respectievelijke eigenaars.

Inhoudsopgave

	Takeaways	V
1.	Introductie	1
2.	Gebruik van informatiebronnen	13
3.	Redenen voor alternatieve informatie	16
4.	Steun voor alternatieve narratieven	19
5.	Impactperceptie van alternatieve narratieven	29
6.	Conclusie	32

Over de HCSS Focus

In deze HCSS Focus belichten we de steun voor alternatieve verklaringen in Nederland. Daarmee doelen we op de neiging om gangbare, institutioneel ingebedde verklaringen voor maatschappelijke en politieke gebeurtenissen te verwerpen en te vervangen door denksystemen waarin verborgen, gecoördineerde en vaak kwaadwillende handelingen van actoren centraal staan.

Focus op alternatieve verklaringen. De ontvankelijkheid voor alternatieve verklaringen ontstaat niet uit het niets: zij wordt gevoed door uiteenlopende bronnen, van wantrouwen en maatschappelijke onvrede tot gevoelens van buitensluiting of de overtuiging dat gevestigde instituties informatie achterhouden. Omdat deze dynamiek vele vormen en gradaties kent, blijft het uitdagend om scherp in te schatten hoe groot de invloed van alternatieve narratieven op maatschappelijke stabiliteit daadwerkelijk is. Juist daarom is het belangrijk om dit fenomeen beter te begrijpen.

Een gerichte momentopname. Deze HCSS Focus is gebaseerd op een beknopte peiling, onafhankelijk uitgevoerd door HCSS in samenwerking met KiesKompas. De momentopname laat zien hoe wijdverbreid steun voor alternatieve verklaringen is, en verkent daarnaast een aantal drijfveren en percepties die met deze narratieven samenhangen. Het beeld is indicatief en niet volledig dekkend, maar dient als signaal voor verdere verdieping en trendonderzoek.

Strategisch belang voor beleid en debat. Voor beleidsmakers en andere geïnteresseerden maakt deze HCSS Focus inzichtelijk waar de belangrijkste sentimenten rondom alternatieve verklaringen zich manifesteren, welke risico's zij kunnen vormen voor maatschappelijke samenhang en welke kansen er liggen om weerbaarheid en vertrouwen te versterken. Daarmee biedt deze verkenning niet alleen inzicht, maar waar passend ook richting.

Takeaways

Brede steun voor kerngedachten in alternatieve verklaringssystemen

Alternatieve verklaringssystemen (niet-neutraal ook wel aangeduid als 'complottheorieën') worden vaak als fringe-fenomenen gezien. Maar een opvallend groot deel van de bevolking blijkt de speculatieve kern van een aantal theorieën te steunen.

Mensen zoeken uit nieuwsgierigheid, niet alleen uit wantrouwen

De meesten die niet-mainstream bronnen zoeken, doen dat om hun blik te verbreden en ontbrekende perspectieven te vinden. Een groot deel geeft aan nooit tijd te besteden aan alternatieve nieuwsbronnen. Maar dit rijmt niet met de soms brede steun die wordt uitgesproken voor kerngedachten in alternatieve verklaringssystemen.

Meeste steun voor anti-institutionele verdenkingen

Anti-institutionele narratieven vinden het meeste weerklank. Identitaire en esoterische complotten worden vaker afgewezen, maar kennen nog steeds substantiële minderheden die ze (deels) omarmen.

Bij een groot deel overheerst twijfel in plaats van harde afwijzing

Bij veel stellingen die verwijzen naar de steun voor een narratief kiest een grote groep voor 'neutraal', ook bij extreme narratieven. Dit kan betekenen dat er een potentieel grote groep bestaat die bereikbaar is voor overtuiging.

Scepsis is gezond maar complotdenken schraagt ook extremisme

Kritische waakzaamheid is democratisch gezond. Maar complotdenkenbeelden lopen in online groepen dikwijls over naar vormen van extremisme, waardoor ze racisme, antisemitisme of anti-institutionalisme kunnen legitimeren.

Schaken op meerdere borden

Vanwege het gevarieerde beeld betekent beleid maken schaken op meerdere borden: zoals het signaleren van prevalentie en invloed van buitenaf, begrijpen met welk type narratief je te maken hebt, bouwen aan vertrouwensherstel (met name bij anti-institutioneel denken), mythes ontkrachten, en investeren in scholing en mentale zorg (als psychologische factoren een rol spelen).

1. Introductie

In deze **HCSS Focus** vestigen wij de aandacht op de **steun voor alternatieve verklaringssystemen** in Nederland. Hieronder verstaan we de neiging van delen van de samenleving om institutioneel gevestigde verklaringen van maatschappelijke gebeurtenissen of politieke ontwikkelingen te verwerpen, en deze in plaats daarvan toe te schrijven aan verborgen handelingen van vaak kwaadwillende actoren. Steun voor alternatieve verklaringen ontstaat niet in een vacuüm, maar wordt gevoed door een samenhang van oorzaken: psychologische ontvankelijkheid, gebruik van sociale media, en culturele ontwikkelingen zoals politieke verschuivingen en charismatische figuren die anti-overheidsnarratieven legitimeren. Met een eenmalige peiling, aangevuld met gegevens uit de HCSS Publieksmonitor Maatschappelijke Stabiliteit, bieden we een momentopname van dit sentiment in Nederland. De HCSS Focus geeft geen aanbevelingen maar dient ter signalering.

De HCSS Focus reeks wordt ontwikkeld in het kader van het programma **Strategische Monitor Politie (SMP)** dat HCSS uitvoert voor de Nederlandse politie. De SMP dient om toekomstgericht beleid te helpen ontwikkelen op het snijvlak van geopolitiek, maatschappelijke dynamiek en veiligheid. De HCSS Focus is hierin een signalerend instrument dat specifieke thema's onderzoekt en duidt, op basis van empirisch onderzoek.

Wat zijn 'alternatieve verklaringssystemen'? In het hedendaagse medialandschap, gekenmerkt door toenemende polarisatie en fragmentatie van informatiestromen, zien we dat delen van de bevolking zich afkeren van institutioneel ontwikkelde of wetenschappelijke verklaringen. Deze verschuiving zien we terug in de omarming en verspreiding van alternatieve verklaringssystemen die in negatieve zin ook wel complotdenken wordt genoemd¹. Het begrijpen van zowel de inhoud van, als de steun voor deze narratieven is van belang. Veel alternatieve systemen keren zich inhoudelijk tegen de overheid of instituties. Complotdenken kan politiek wantrouwen schragen en legitimeren.² In uiterste zin kan het bijdragen aan groepsmobilisatie tegen instituties.³

HCSS definieert **de steun voor alternatieve verklaringssystemen** als de neiging van maatschappelijke groepen om conventionele verklaringen van politieke en maatschappelijke gebeurtenissen te verwerpen en deze te vervangen door denksystemen die gebeurtenissen verklaren aan de hand van verborgen verbanden en motieven, toegeschreven aan kwaadwillende actoren. Deze narratieven reiken verder dan de behoefte aan andere informatie: zij vormen systemen met eigen waarheidscriteria, legitimeren verzet tegen gevestigde autoriteiten, en bieden samenhangende maar afwijkende kaders waarbinnen aanhangers de maatschappelijke werkelijkheid interpreteren.

¹ In deze analyse gebruikt HCSS de termen 'alternatieve verklaringssystemen' en 'alternatieve narratieven' om het landschap van complotdenken zo descriptief mogelijk te benaderen. Deze terminologie wordt ook gehanteerd in de HCSS publieksmonitor winterpeiling die eind oktober 2025 is uitgevoerd in samenwerking met kiekompass.

² Buuren, G. M. van. (2015). Complotdenken - Wantrouwen tegen de macht: wij zijn de zoekers naar waarheid. De Groene Amsterdammer, (9), 32-33.

³ Kokotakis, G. (2024). *What Jan. 6 revealed about QAnon and militias*. Lawfare media.

Sociale wetenschappers onderscheiden doorgaans zo'n vijf kenmerken van alternatieve narratieven.⁴ Ten eerste gaan theorieën altijd uit van verbanden tussen gebeurtenissen “die je pas ziet als je ze doorhebt”; Ten tweede schrijven zij gebeurtenissen vaak toe aan kwaadwillende samenzweerders die in het geheim opereren. Ten derde verklaren deze narratieven gebeurtenissen vrijwel altijd vanuit moedwillige handelingen zonder veel ruimte te laten voor neutrale verklaringsgronden. Ten vierde aanvaardt men sneller dat ideeën waar zijn ondanks dat ze feitelijk ongefundeerd blijven. Een vijfde kenmerk is dat rondom narratieven groepen en groepsidentiteiten ontstaan waarin ruimte is voor versterkende sociale dynamiek van onderlinge (h)erkenning.

De popularisering van alternatieve verklaringssystemen in westerse samenlevingen.

In elke tijd, en in elke samenleving circuleren opvattingen die conflicteren met de conventionele uitleg.⁵ Met de steeds hogere activiteit op sociale media, in combinatie met wantrouwen versterkende gebeurtenissen zoals COVID-19, rijst de vraag of het populairder is geworden om alternatieve verklaringen te omarmen. De afgelopen jaren zijn er in ieder geval meer zorgen over, onder andere vanwege de gepercipieerde sterke invloed op het debat.⁶ De zorgen gaan bovendien gepaard met kritiek op de platformlogica van sociale media, waarbij internetgedrag vaak slim gemanipuleerd wordt.⁷ Ook door de onrust die ontstond tijdens de COVID-19-pandemie werd pijnlijk duidelijk dat alternatieve informatiestromen zeer effectief sociale onrust kunnen voeden.⁸ Complotdenken is niet specifiek gebonden aan landen of culturen. Eerder onderzoek, uitgevoerd onder meer dan 22.000 mensen in 21 landen, toont aan hoe wijdverbreid de steun voor alternatieve verklaringen is.⁹ Een ander omvangrijk vergelijkend onderzoek (2020) tussen de VS en Europese landen ontkracht dat complotdenken met name een Amerikaans fenomeen zou zijn, wat soms gedacht wordt. De steun lijkt in Europa gelijk.¹⁰ Tegelijk ontbreekt een recenter onderzoeksbeeld.

Mainstreaming van complottheorieën. Hoe dan ook speelt de VS wel een bijzondere rol. Veel dominante narratieven die ook hier aan de orde zijn, zijn ontstaan in Amerikaanse context.¹¹ QAnon is een belangrijk voorbeeld – waarschijnlijk het meest invloedrijke en

⁴ Van Prooijen, J.W. (2024). *Hoax: Waarom mensen in complottheorieën geloven*; Marwick, A. E., & Partin, W. C. (2024). Constructing alternative facts: Populist expertise and the QAnon conspiracy. *New Media & Society*, 26(5), 2535–2555; Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2023). What are conspiracy theories? A definitional approach to their correlates, consequences, and communication. *Annual Review of Psychology*, 74, 271–298; Sedgwick, M. (2024). The great replacement narrative: Fear, anxiety and loathing across the West. *Politics, Religion & Ideology*, 25(4), 548–562; Geelhoed, F., de Koster, M., & Cools, M. (2022). Complot. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 12(2), 3–19.

⁵ Zie: De Koster, M., Geelhoed, F., & Cools, M. (2022). Complot: een inleiding. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 12(2), 3-19. Of, inzake de continuïteit van complotdenken over tijd, zie: Uscinski, J.E. et al. (2022). Have beliefs in conspiracy theories increased over time? *PLOS ONE*, 17(7).

⁶ Zeng, J., Schäfer, M.S., & Oliveira, T.M. (2022). Conspiracy theories in digital environments: Moving the research field forward. *New Media & Society*, 24(9), 1919-1928.

⁷ Ibid.; zie ook Zeng, J., Schäfer, M.S., & Oliveira, T.M. (2022). Conspiracy theories in digital environments: Moving the research field forward. *New Media & Society*, 24(9), 1919-1928; Bessi, A., Coletto, M., Davidescu, G.A., Scala, A., Caldarelli, G., & Quattrociocchi, W. (2015). Science vs conspiracy: Collective narratives in the age of misinformation. *PLOS ONE*, 10(2), e0118093; Del Vicario, M., Bessi, A., Zollo, F., Petroni, F., Scala, A., Caldarelli, G., Stanley, H.E., & Quattrociocchi, W. (2016). The spreading of misinformation online. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(3), 554-559; Papakyriakopoulos, O., Serrano, J.C.M., & Hegelich, S. (2020). The spread of COVID-19 conspiracy theories on social media and the effect of content moderation. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(3).

⁸ Dow, B.J., Mennis, K.M. & Closing, J. (2021). The COVID-19 pandemic and the search for structure: Social media and conspiracy theories. *Social and Personality Psychology Compass*, 15(9).

⁹ YouGov-Cambridge Globalism Project (2021). Where do people believe in conspiracy theories? YouGov, 18 januari 2021.

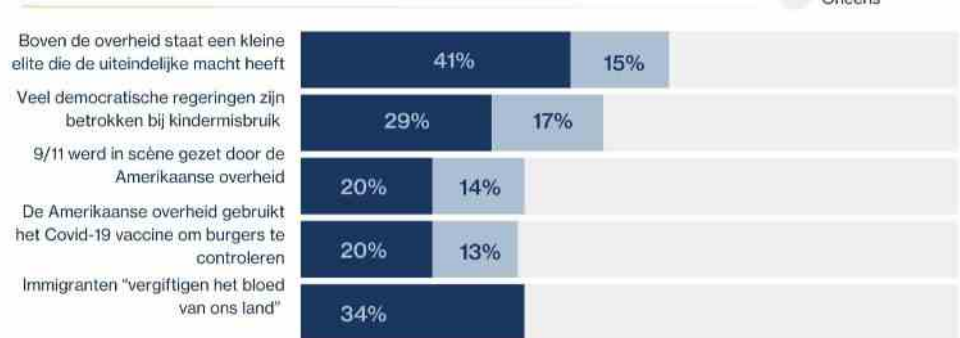
¹⁰ Walter, A.S. & Drochon, H. (2020). Conspiracy Thinking in Europe and America: A Comparative Study. *Political Studies*, 70(2), 483-501;

¹¹ McAulay, J. P. (2025). Into the storm: QAnon and the appeal of conspiracist millennialism in far-right and fascist political movements. *St. Antony's International Review*, 20(1), 56–76.

omvangrijke paraplu-narratief.¹² Op de messageboards 4chan en 8chan/8kun verschenen in het verleden duizenden berichten gepost door ene 'Q' die uitgroeiden tot de basis van een volledig ecosysteem aan complotnarratieën, uiteenlopend van geheime netwerken die zich schuldig zouden maken aan kindermisbruik tot fantasieën over kinderen die door NASA ontvoerd zouden zijn en naar Mars overgebracht. Dit soort vaak gecodeerde complotideeën krijgt vervolgens nog veel meer tractie doordat invloedrijke mediapersoonlijkheden met een miljoenenpubliek ze oppikken en uitvergroten.

In recente jaren zien we dat de machtigere politieke basis van alt-right in de VS en het anti-deep state populisme van Trump heeft geholpen bij de mainstreaming van complottheorieën. In sommige gevallen zijn narratieven zelfs verankerd geraakt in officiële beleidsagenda's. De door Trump aangestelde Minister van Volksgezondheid, Robert F. Kennedy Jr., tevens vaccin-scepticus, ontsloeg het adviescomité voor het vaccinatieprogramma en beëindigde contracten voor onderzoek.¹³ Kash Patel, nieuw hoofd van de FBI, propageerde complottheorieën over een 'deep state'.¹⁴ Ook invloedrijke figuren uit de tech- en financiële wereld legitimeren alternatieve wereldbeelden. Tech-miljardair Peter Thiel¹⁵, speculeert over de terugkeer van de antichrist, en verspreidt denkbeelden van de Dark Enlightenment-beweging waarin gespeculeerd wordt over verborgen machtsstructuren.¹⁶

Aanhang complottheorieën in de Verenigde Staten

¹² Marwick, A. E., & Partin, W. C. (2024). *Constructing alternative facts: Populist expertise and the QAnon conspiracy*. *New Media & Society*, 26 (5), 2535-2555.

¹³ Sun, L.H. (2025). How your vaccine access has already changed under RFK Jr. *The Washington Post*, 24 juli 2025; Sun, L.H. (2025). CDC blindsided as RFK Jr. changes vaccine recommendations. *The Washington Post*, 28 mei 2025; Johnson, C.Y. (2025). Making vaccines was always hard. Under RFK Jr., some might not get developed. *The Washington Post*, 14 september 2025.

¹⁴ Patel publiceerde in 2023 een boek getiteld *Government Gangsters* met een lijst van ongeveer zestig personen die hij beschuldigde van deelname aan deze vermeende schaduwregering, waarbij hij publiekelijk beloofde het FBI-hoofdkantoor te sluiten en te heropenen als een "museum van de deep state". *The Washington Post* (2025). Trump loyalist Kash Patel is confirmed as FBI director by the Senate despite deep Democratic doubts. 20 februari 2025; *The Washington Post* (2025). *The New York Times* (2025). FBI analyst targeted in Kash Patel's book is placed on leave. 12 april 2025.

¹⁵ Dorobantu, M. (2025, October 14). *What's up with Peter Thiel and the Antichrist?* Politico.

¹⁶ Levitin, E. (2025). What we must understand about the Dark Enlightenment movement. *TIME*, 24 maart 2025; CNN Politics (2025). Curtis Yarvin wants to replace American democracy with a form of monarchy led by a 'CEO'. 30 mei 2025.

Resonantie van Amerikaanse complottheorieën in Europa. Amerikaanse complottheorieën vinden in Europa weerklank dankzij meerdere dynamieken. Ten eerste delen Europese en Amerikaanse gebruikers dezelfde platformen (ook al hebben Europese spelers hierover vrijwel geen technologische regie), waardoor narratieven die in de VS ontstaan real time circuleren in Europese omgevingen. Daarnaast sluiten veel van deze Amerikaanse narratieven inhoudelijk aan op bestaande Europese spanningen: thema's als wantrouwen jegens instituties, vermeende bedreigingen van nationale identiteit of migratiegerelateerde angsten vormen in beide contexten een vergelijkbare voedingsbodem (ook al blijven er op sommige dossiers duidelijke verschillen).¹⁷

Amerikaanse frames steken vrij moeiteloos over. Neem de Great Replacement-theorie of omvolkingstheorie. Deze speelt in op anti-migratiesentiment dat zowel in de VS als in Europese landen veel speelt. In Frankrijk steeg de steun voor de omvolkingstheorie tussen 2017 en 2021 van 48 procent naar 61 procent.¹⁸ Eerder onderzoek in Nederland wees op een percentage van 15 procent van de Nederlanders die in omvolking gelooft.¹⁹ Ten slotte dragen populistische en anti-liberale politieke actoren bij aan verdere verankering doordat zij anti-institutionele narratieven dankbaar inzetten als mobilisatiestrategie of voor het legitimeren van hun boodschap.²⁰

Toch bieden deze patronen slechts een gedeeltelijke verklaring voor hun groeiende aantrekkingskracht. De populariteit van alternatieve verklaringssystemen kan namelijk niet alleen worden begrepen vanuit mainstreaming en resonantie in Europa. Er zijn ook psychologische pullfactoren, sociaaleconomische pushfactoren en technologische enablers die de zaak aanjagen.

Psychologische pull-factoren. Mensen identificeren zich zelden als 'complotdenker' of 'wappie' maar beschouwen zichzelf, op grond van allerlei argumenten, als 'kritische burgers' met legitieme vragen.²¹ Dat mensen in positieve zin aangetrokken worden richting alternatieve waarheden hangt samen met zelfbevestigende behoeften van autonomie, betekenis, duidelijkheid, of omgevingssteun. In de HCSS Publieksmonitor zien we dat respondenten die zich pessimistischer, individualistischer en minder verbonden met Nederland voelen de maatschappelijke stabiliteit structureel lager beoordelen, wat suggereert dat dezelfde existentiële onzekerheden die alternatieve verklaringen aantrekkelijk maken ook hun algemene stabiliteitsperceptie kleuren.

Ook de moderne maatschappelijke dynamiek speelt een rol. In pluralistische, geseculariseerde samenlevingen zijn 'de grote ideologische en religieuze verhalen' stervende. Zo is bijvoorbeeld de traditionele rol van de kerk als bron van moreel kompas, gemeenschapsvorming en zingevingstructuur aanzienlijk verzwakt. Alternatieve verhalen

¹⁷ De HCSS Publieksmonitor laat ook zien dat migratie en culturele of etnische verschillen inmiddels stevast in de top van ervaren dreigingen staan: migratie staat zowel bij 'externe druk' als bij 'intern ongenoegen' bovenaan als grootste zorg.

¹⁸ Sedgwick, M. (2024). The great replacement narrative: Fear, anxiety and loathing across the West. *Politics, Religion & Ideology*, 25(4), 548-562.

¹⁹ ANP. (2024). *Maak jongeren weerbaar tegen complottheorie over omvolking*. ANP Persportaal. Geraadpleegd op 27 November 2025, van <https://persportaal.anp.nl/artikel/aeca256c-81ca-491b-8621-0de7294cfd5b/maak-jongeren-weerbaar-tegen-complottheorie-over-omvolking>

²⁰ Bergmann, E. (2018). *Conspiracy & Populism: The Politics of Misinformation*. Palgrave Macmillan; Pirro, A.L.P. & Taggart, P. (2023). The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: A framework for analysis. *Politics*, 43(3), 332-347.

²¹ Harambam, J. & Aupers, S. (2021). From the unbelievable to the undeniable: Epistemological pluralism, or how conspiracy theorists legitimate their extraordinary truth claims. *European Journal of Cultural Studies*, 24(4), 990-1008.

kunnen deze leemtes vullen. Ze belonen mensen voor het doen van zelfonderzoek en geven een gevoel van betekenis.²² Naast existentiële houvast kunnen de kringen van gelijkgestemden geborgenheid schenken.²³ De behoefte aan simpele verklaringsschema's intensiveert bovendien in tijden van crises of maatschappelijke angst.²⁴ Naast deze pull-factoren speelt ook het vermogen tot cognitieve reflectie een rol.

Sociaaleconomische push-factoren. Allerlei vormen van wantrouwen, onvrede en sociaaleconomische deprivatie kunnen de hang naar alternatieve verklaringssystemen aanjagen. Tegelijk is het een misvatting dat alleen maar mensen met weinig perspectief in alternatieve wereldbeelden stappen. Leeftijd, opleiding en welvaartsniveau blijken beperkt voorspellende indicatoren.²⁵ Tegelijk wegen ze wel degelijk mee.²⁶ Vanuit sociaaleconomisch gezichtspunt spelen armoede en ongelijkheid soms een rol. Uitzichtloosheid leidt tot meer anomie of maatschappelijke onverschilligheid. Gevoelens van achtergesteldheid of wrok tegenover de overheid kunnen de sympathie voor alternatieve wereldbeelden doen groeien.²⁷ Andersom pretenderen (alternatieve) verklaringen positieve oplossingen en antwoorden aan te reiken waar mensen zich aan vast kunnen klampen. Zelfs wanneer ideeën aantoonbaar fout zijn, dan nog kunnen mensen deze narratieven blijven omarmen omdat men graag vasthoudt aan de beloften die erin weerklinken.

Ook (het gebrek aan) democratische participatiemogelijkheden blijkt een factor. Onderzoek laat correlaties zien tussen laag democratisch vertrouwen en het geloof in complottheorieën.²⁸ Andersom versterkt het geloof in complotnarratieven ook de onbereidwilligheid om te participeren in de democratie. Waar groepen zich maatschappelijk isoleren ontstaat zo een negatieve spiraal van verdiepende maatschappelijke afzijdigheid.²⁹ In positieve zin zijn burgers in landen met hogere scores op democratie-indices doorgaans minder snel verleid door complottheorieën.³⁰

Technologische enablers. Technologie versnelt de verspreiding van alternatieve narratieven.³¹ Hoewel de precieze relatie tussen algoritmen en meningsvorming onderwerp van debat blijft, bevestigt veel onderzoek dat aanbevelingsalgoritmen bijdragen aan

²² Prooijen, J.W. van & Douglas, K.M. (2018). Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 897-908; Melley, T. (2000). *Empire of Conspiracy: The Culture of Paranoia in Postwar America*. Cornell University Press.

²³ Douglas, K.M., Uscinski, J.E., Sutton, R.M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C.S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political Psychology*, 40(S1), 3-35.

²⁴ Dow, B.J., Mennis, K.M., & Closing, J. (2021). The COVID-19 pandemic and the search for structure: Social media and conspiracy theories. *Social and Personality Psychology Compass*, 15(9), e12636.

²⁵ Jetten, J., Peters, K., & Casara, B. G. S. (2022). Economic inequality and conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, Article 101358.

²⁶ Marwick, A. E., & Partin, W. C. (2024). Constructing alternative facts: Populist expertise and the QAnon conspiracy. *New Media & Society*, 26(5), 2535-2555.

²⁷ Jetten, J., Peters, K., & Casara, B. G. S. (2022). Economic inequality and conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, Article 101358.

²⁸ Herold, M. (2024). *The impact of conspiracy belief on democratic culture: Evidence from Europe*. Harvard Kennedy School Misinformation Review, 5(6).

²⁹ Jetten, J., Peters, K., & Casara, B. G. S. (2022). Economic inequality and conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, Article 101358.

³⁰ Hoewel deze relatie ook wel weer genuanceerd moet worden doordat ook binnen gevestigde democratieën aanzienlijke variaties bestaan. Zie: Hornsey, M.J., Bierwaczzonek, K., Sassenberg, K., & Douglas, K.M. (2023). Individual, intergroup and nation-level influences on belief in conspiracy theories. *Nature Reviews Psychology*, 2(2), 85-97; Stockemer, D. et al. (2025). Understanding and addressing the rise of conspiracy theories in the 21st century. *Social Science Quarterly*, 106(3), 1-15; Jabkowski, P., Domaradzki, J., & Baranowski, M. (2023). Exploring COVID-19 conspiracy theories: education, religiosity, trust in scientists, and political orientation in 26 European countries. *Scientific Reports*, 13, 18116.

³¹ Zeng, J., Schäfer, M.S., & Oliveira, T.M. (2022). Conspiracy theories in digital environments: Moving the research field forward. *New Media & Society*, 24(9), 1919-1928; Bessi, A. et al. (2015); Del Vicario, M. et al. (2016).

het ontstaan van echokamers.³² Wanneer de content op de mediafeed van gebruikers steeds extremer en herhaaldelijk aangeboden wordt, groeit de kans op 'algoritmische radicalisering'.³³ Likes, reposts en shares zorgen er ook weer voor dat controversiële content een groter bereik krijgt. Platformen als Telegram zijn populair door de milde contentmoderatie en de privacybeschermende infrastructuur. Sommige platformen hebben het voordeel dat ze al bekend zijn waardoor ze gebruikers aantrekken en vasthouden. Naast internationale groepen zijn op Telegram ook vele Nederlandse 'verzetskanalen' actief met honderden, soms duizenden volgers. Maar Telegram is zeker niet het enige platform. Ook op X, Youtube, Tiktok en Instagram bestaan veel accounts, groepen en kanalen die een Nederlands publiek bedienen.

Generatieve AI zal steeds nadrukkelijker meespelen in de verspreiding van desinformatie. Massaal gegenereerde content veroorzaakt een overvloed aan onbetrouwbaar materiaal. Dit is een effect van veranderende standaarden voor mediaproductie. Maar er kan ook een strategisch motief aan de orde zijn om zoveel mogelijk 'bullshitinformatie' in omloop te brengen en om zo het formele informatiebouwwerk in een samenleving te destabiliseren ("flooding the zone"). Vanuit een macroperspectief zaait AI-desinformatie en twijfel in de echtheidswaarde van nieuws en informatie als zodanig.³⁴ Dit werkt in het voordeel van complotnarratieven die hun waarheidsgehalte in een wereld zonder duidelijke empirische normstelling niet langer hoeven aan te tonen.

Een belangrijk overkoepelend vraagstuk is het gebrek aan Europese digitale soevereiniteit om regie te kunnen houden over welke schadelijke content over de digitale snelwegen stroomt.³⁵ Europa beschikt over (zeer) beperkte regie op de informatie-ecosystemen die de publieke opinie vormgeven, terwijl platformeigenaren zoals Elon Musk (X) en Mark Zuckerberg (Meta) substantiële invloed uitoefenen gedreven door bedrijfsbelangen of zelfs politiek-ideologische agenda's.³⁶ Deze beperkte regie bemoeilijkt bovendien het vroegtijdig herkennen en duiden van de uiteenlopende narratieven die op deze platformen circuleren.

Verschillende typen narratieven. Met het oog op de analyse heeft HCSS drie thematische clusters benoemd die verhalen categoriseren op basis van hun impactrelatie tot de maatschappelijke stabiliteit, zoals beschreven in tabel 1. Tussen deze clusters bestaat vanzelfsprekend aanzienlijke overlap, waardoor de thema's in de praktijk moeilijk scherp van elkaar te scheiden zijn.

- *Anti-institutionele narratieven* – concentreren zich sterk op het veronderstelde bestaan van kwaadaardige bestuurlijke elites en instituties. De logica is die van het politieke wantrouwen: instituties opereren niet ten dienste van de burger maar tegen hen. Binnen dit narratief vinden we theorieën over de 'deep state', de heimelijke macht van het World Economic Forum, of de Bilderbergconferenties.
- *Ideologisch-identitaire narratieven* – concentreren zich op beelden van verholen machtsstrijd tussen volken, rassen, of ideologische identiteiten. Men construeert identitaire

³² Bakker, G., van Aken, T., van Pappelendam, P., & Jeuken, J. (2025). *Van meme tot moord: Hoe online extremistische broedkamers een nieuwe generatie van geweld kweken*. The Hague Centre for Strategic Studies.

³³ Ribeiro, M. H., Ottoni, R., West, R., Almeida, V. A., & Meira Jr, W. (2020). Auditing radicalization pathways on YouTube. *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 131-141.

³⁴ Bakker, G., Romansky, S., Bekkers, F., Smeets, B., & Bindt, P. (2024, April 18). *In de greep van AI? De impact van de AI-transformatie op de maatschappelijke stabiliteit*. The Hague Centre for Strategic Studies.

³⁵ Sheikh, H. (2024). *Atlas van de digitale wereld: Richting Europese digitale soevereiniteit*. Boom.

³⁶ Pohle, J., & Thiel, T. (2020). Digital sovereignty. *Internet Policy Review*, 9(4), 1-19; Floridi, L. (2020). The fight for digital sovereignty: What it is, and why it matters, especially for the EU. *Philosophy & Technology*, 33, 369-378.

tegenstellingen, 'het volk' tegen 'buitenlanders', of men valt bepaalde religies of identiteiten aan op grond van ideeën over cultuurstrijd, racisme, of antisemitisme.

- *Esoterisch* – concentreert zich op het bestaan van verborgen metafysische of paranormale structuren en 'waarheden'. Deze systemen zijn vaak *syncretisch*, in de zin dat ze spirituele new-age elementen combineren. Denk aan buitenaardse beïnvloeding, 'frequentie-sturing' of profetieën over licht en duisternis.

Daarnaast onderscheidt HCSS meerdere *gradaties van plausibiliteit*, die verwijzen naar de mate waarin alternatieve verklaringen rationeel toetsbaar dan wel metafysisch van aard zijn. We onderscheiden hieronder en in tabel 1 drie niveaus:

- *Kritische speculatie* – Sceptis tegenover officiële verklaringen binnen de grenzen van rationele twijfel. Het gaat om aannames die in principe empirisch toetsbaar zijn, maar in de praktijk moeilijk hard te verifiëren omdat ze betrekking hebben op diffuse, informele of ontransparante processen.
- *Onbewijsbare speculatie* – Coherente narratieven over verborgen machten of strategieën die schermen met empirische claims, maar waarvoor definitief bewijs ontbreekt of principieel onbereikbaar wordt geacht. Het narratief blijft bestaan via selectieve interpretatie, complotlogica en structurele onfalsifieerbaarheid.
- *Transcendente speculatie* – Metafysische of eschatologische wereldbeelden waarin de zichtbare werkelijkheid wordt geduid als onderdeel van een hogere, kosmische strijd of spiritueel ontwaken. De geloofsstructuur bevindt zich buiten het domein van empirische toetsing en functioneert via openbaringen, symboliek en morele absolute tegenstellingen (goed versus kwaad).

De impact op de maatschappelijke stabiliteit. De maatschappelijke impact van alternatieve verklaringssystemen manifesteert zich op verschillende manieren. In uiterste zin kunnen ze bijdragen aan gewelddadige sociale onrust. Daarbij hoeven alternatieve verklaringssystemen niet primair gevreesd te worden om hun inhoudelijke boodschap. Het probleem schuilt al in hoe zij op maatschappelijk niveau bijdragen aan wantrouwen, polarisatie en informatiewaardering. Daarnaast functioneren zij soms als instrument om anti-institutionele sentimenten te normaliseren. De passieve impact kan zo substantiëler zijn dan de dreiging in de boodschap zelf.³⁷

Onbestuurbaarheid. Een complex ecosysteem van concurrerende 'waarheden' bemoeilijkt het maatschappelijk gesprek aanzienlijk. Wetenschappelijke consensus wordt gerelativeerd tot "slechts één mening", en gezaghebbende autoriteiten verliezen hun leidende functie. Deze fragmentatie heeft tastbare kosten: tijdens COVID-19 leidde wetenschapssceptis tot afnemende vaccinatiebereidheid, terwijl ideeën over een 'geboortetrust' onder soevereinen soms zorgen voor actieve dwarsboming van de overheid, als ze al niet zichzelf schaden. De basis voor democratisch debat erodeert omdat niet alleen feiten worden betwist, maar ook de norm voor wat als feitelijk geldt, verdwijnt.

Achter deze fragmentatie liggen bovendien commerciële motieven: platformen, influencers en internetondernemers verdienen aan clicks, abonnementen en merchandise. Deze financiële prikkels creëren een onwenselijke impuls. Door het steeds breder gecultiveerde anti-overheidsframe hebben overheden het bovendien steeds lastiger om op een gezaghebbende manier mensen te bereiken. Dit heeft extra consequenties voor de veiligheid in tijden van

³⁷ Herold, M. (2024). The impact of conspiracy belief on democratic culture: Evidence from Europe. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 5(6).

crises. Ook zien we dat er bureaucratische systeembelasting optreedt doordat mensen met alternatieve ideeën over staat en overheid weigeren mee te werken of processen saboteren.

Sociale fragmentatie en polarisatie. Wanneer alternatieve verklaringen zich verhardten tot rigide groepsidentiteiten ontstaat diepe sociale verdeeldheid die verder reikt dan meningsverschillen. Aanhangers vormen soms hechte gemeenschappen waarin lidmaatschap niet alleen draait om gedeelde overtuigingen maar om een fundamenteel ander wereldbeeld. Met het chaotische landschap van verhalen ontstaat nog meer Babylonische spraakverwarring. *Reptilians* verschillen bijvoorbeeld fundamenteel van antivaxxers. Elk denkraam brengt in essentie weer een extra groepsidentiteit in de maatschappelijke mix waardoor er buitengewone onoverzichtelijkheid ontstaat. De polarisatie is hierdoor buitengewoon messy en loopt ook nog eens dwars door generaties en politieke oriëntaties heen.³⁸ Het risico neemt toe dat mensen in parallelle samenlevingen blijven hangen en elkaar steeds minder begrijpen. Deze desintegratie van de maatschappelijke gespreksruimte is schadelijk wanneer ook het democratisch gesprek daardoor stilvalt. Ook specifiek de effecten op jongeren, op de vorming van hun wereldbeeld en hun ideeën over betrouwbare informatie zijn belangrijk om goed in de gaten te houden.³⁹

In uiterste zin zoeken sommige groepen totale maatschappelijke afkoppeling. Maar dit kan ernstige repercussies hebben voor de persoon zelf of de omgeving die erin wordt meegesleept. Van soevereinen is bekend dat een deel op termijn te maken krijgt met allerlei multiproblematiek zoals schuldproblemen, of problemen veroorzaakt door zelf geblokkeerde toegang tot zorg, voorzieningen of onderwijs. Ook zorgt een totale omarming van radicale alternatieve wereldbeelden soms voor relationele of intrafamiliaire drama's.⁴⁰

Systemische destabilisering en politiek geweld. Soms kunnen alternatieve verklaringen katalysatoren worden voor politiek geweld of sociale onrust. Er zijn inmiddels voorbeelden van hoe online gemeenschappen geweldpleging triggeren. Bij de bestorming van het Amerikaanse Capitool op 6 januari 2021 zagen we dat complotnarratieven een rol van betekenis speelden.⁴¹ In Nederland zien we ook dat rechtsextremistische netwerken die uit zijn op fysieke mobilisatie, doordeesemd zijn van anti-institutionele retoriek en vijandbeelden. Deze dynamiek wordt versterkt door doelbewuste statelijke informatieoorlogvoering waarin het zaaien van twijfel en chaos in de ether een hybride strategie is.⁴²

Om alternatieve verklaringen voor deze HCSS Focus onderzoekbaar te maken hebben zijn een viertal clusters geïdentificeerd die samen zicht geven op de onderliggende dynamiek achter alternatieve verklaringen. Deze zijn:

³⁸ Butter, M. (2020). *The Nature of Conspiracy Theories*. Polity Press; Harambam, J., & Aupers, S. (2015). Contesting epistemic authority: Conspiracy theories on the boundaries of science. *Public Understanding of Science*, 24(4), 466-480.

³⁹ Wineburg, S., & McGrew, S. (2019). Lateral reading and the nature of expertise: Reading less and learning more when evaluating digital information. *Teachers College Record*, 121(11), 1-40.

⁴⁰ Jolley, D., & Douglas, K. M. (2014). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105(1), 35-56.

⁴¹ Vanderwee, C. & Droogan, J. (2023). Conspiracy theories and right-wing terrorism. In *Routledge Handbook of Conspiracy Theories* (pp. 478-490). Routledge; Mayer, S.J. (2025). The impact of conspiracy belief on democratic culture: Evidence from Europe. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 3(1).

⁴² Bakker, G., van Aken, T., van Pappelendam, P., & Jeuken, J. (2025, August). *Van meme tot moord: Hoe online extremistische broedkamers een nieuwe generatie van geweld kweken*. The Hague Centre for Strategic Studies.

- **Gebruik van informatiebronnen** brengt in kaart hoe burgers zich positioneren ten opzichte van verschillende informatiekkanalen en hoe zij zich feitelijk door het medialandschap bewegen. Daarbij gaat het om vertrouwen in uiteenlopende bronnen (overheid, journalistiek, wetenschap, niet-mainstream kanalen, AI), maar ook om concreet mediagebruik, zoals tijdsbesteding aan nieuws, sociale media en schermtijd in het algemeen. Daarnaast staat het informatiegedrag centraal: in hoeverre controleren mensen bronnen, zoeken zij actief naar tegenstemmen of nemen zij informatie eerder op gezag aan, en hoe beoordelen zij niet-mainstream verklaringen.
- **Redenen voor alternatieve informatie** verkent de onderliggende drijfveren waarom mensen zich aangetrokken voelen tot niet-mainstream of alternatieve informatiekkanalen. Daarbij wordt gekeken naar psychologische factoren, zoals behoefte aan autonomie, betekenis, duidelijkheid of omgevingssteun, maar ook naar technologische factoren zoals de beschikbaarheid en toegankelijkheid van digitale platforms. Daarnaast spelen politiek-culturele factoren een rol, waaronder wantrouwen in instituties, maatschappelijke teleurstelling of de invloed van leiders en opiniefiguren, evenals sociaal-economische omstandigheden zoals ervaren onvrede of een kwetsbare persoonlijke situatie.
- **Steun voor alternatieve narratieven** onderzoekt in welke mate respondenten steun geven aan verschillende typen alternatieve verklaringen langs drie narratiefclusters: *anti-institutionele narratieven* waarin elites, technologiebedrijven, media en internationale fora worden gewantrouwd; *ideologisch-identitaire narratieven* waarin culturele of etnische strijdbeelden, omvolking, anti-elitair denken en antisemitisme domineren; en *esoterische narratieven* waarin maatschappelijke ontwikkelingen worden geduid via spirituele of metafysische verklaringen, zoals de werking van duistere krachten, wereldregeringen of buitenaardse invloed.
- **Impactperceptie van alternatieve narratieven** geeft aan hoe men de maatschappelijke gevolgen van de verspreiding van alternatieve verklaringen inschat. Daarbij onderscheidt HCSS drie impactdimensies: *kennisfragmentatie en bestuurbaarheid*, bijvoorbeeld erosie van feitelijke consensus en het bemoeilijken van beleid; *sociale fragmentatie en polarisatie*, zoals groepsisolatie, verharding van tegenstellingen en het ontstaan van parallelle werkelijkheden; en *systemische destabilisering en veiligheid*, waaronder legitimiteitsverlies van instituties, extremisme en protestdynamiek.

In de secties hieronder duiden we deze vier onderliggende geclusterde sentimenten op basis van peilingsresultaten en verrijkt met andere feiten en inzichten.

Tabel 1. Conceptueel model in relatie tot voorbeeldnarratieven die ook in Nederlandse context regelmatig voorkomen (niet bedoeld als uitputtend overzicht).

Type narratief / Gradatie van plausibiliteit	Kritische speculatie (ruimte voor gerechtvaardigde twijfel maar in de praktijk lastig toetsbaar)	Onbewijsbare speculatie (schermt met empirische claims, maar blijft in praktijk structureel ontoetsbaar)	Transcendente speculatie (eschatologisch, goed versus kwaad wereldbeeld, buiten domein empirische werkelijkheid)
Anti-institutioneel <i>Geloof dat bestuurlijke, economische of technologische elites bewust beleid manipuleren tegen publieke belangen</i>	• 'Lobbycratie': het narratief dat politieke besluitvorming wordt gedomineerd door invloedrijke lobbygroepen en bedrijfsbelangen, waardoor gekozen vertegenwoordigers alleen dienen als stempelmachine. Het idee bevat een kern van toetsbare zorg over onevenredige lobby-invloed, maar wordt complotmatig wanneer wordt aangenomen dat deze groepen gecoördineerd en doelbewust democratische processen ondermijnen. • 'AI-doomerism': het narratief dat de ontwikkeling van kunstmatige algemene intelligentie (AGI) een acuut existentiële gevaar vormt, omdat AI-systemen zonder strikte veiligheidsmaatregelen menselijke controle zouden kunnen overstijgen. Deze overtuiging gaat vaak gepaard met scepsis over de intenties van Big Tech, die economische motieven boven veiligheid stellen en risico's bewust negeren. • Algoritmische controle-narratief: de overtuiging dat overheden, veiligheidsdiensten of Big Tech-algoritmes doelbewust worden ingezet om menselijk gedrag, politieke voorkeuren en publieke opinie systematisch te sturen. Volgens dit narratief manipuleren platformen via gepersonaliseerde informatie, nudging en dataprofilering de autonomie van burgers, waarbij vrije wil en democratische besluitvorming grotendeels worden ondermijnd. • Partijpolitieke beïnvloedingsmythe: het narratief dat onafhankelijke instituties zoals de rechtspraak of het openbaar bestuur heimelijk worden gedomineerd door een specifieke politieke of ideologische stroming (bijvoorbeeld "linkse lobby" of "D66-rechters"). Dit frame suggereert dat beleidskeuzes niet voortkomen uit neutrale principes of democratische besluitvorming, maar uit verdeckte partijpolitieke voorkeuren.	• 'The Great Reset': de overtuiging dat organisaties zoals het World Economic Forum, de Wereldbank of de Trilaterale Commissie heimelijk streven naar een herinrichting van de wereldorde. Crises, en met name COVID-19, zijn bewust gecreëerd om onder het mom van 'global governance', grootschalige maatschappelijke controle uit te oefenen. Concrete verdenkingen omvatten misbruik van digitale identiteitssystemen tot gedwongen herverdeling van bezit ("You'll own nothing"). • 'Deep state'-narratieven: verwijst naar een verzamelgroep van verschillende ideologische narratieven waarin een parallelle, niet-gekozen machtsstructuur de samenleving achter de schermen zou besturen. In deze verhalen worden instituties zoals regeringen, internationale organisaties of media gezien als marionetten van een diepere elite. Vaak worden groepen genoemd als het WEF, de Bilderberg-conferentie, de Trilaterale Commissie of een vermeend conglomeraat van "globalistische" actoren. • Soevereinen-beweging: een wereldbeeld waarin moderne staten worden gezien als illegitieme privaatrechtelijke corporaties die burgers via juridische ficties onder controle houden. Aanhangers geloven in een verborgen juridische werkelijkheid met een onderscheid tussen de "natuurlijke persoon" en de "juridische persoon", en dat specifieke taalformules of kennis van esoterisch recht hen kunnen onttrekken aan gezag, belastingplicht en rechtsmacht. (neigt naar transcendente speculatie)	• 5G-straling: het narratief dat 5G-masten niet alleen schadelijk zouden zijn voor de gezondheid, maar door overheden of andere machtige actoren bewust zouden worden ingezet om COVID-19 te verspreiden, het menselijk bewustzijn te verlagen of lichaamsprocessen zoals het immuunsysteem te verstoren, met als doel de bevolking te controleren of te verzwakken. • 'Chemtrails'/'HAARP': narratieven waarin overheden of geheime machten via vliegtuigen opzettelijk chemicaliën in de atmosfeer verspreiden om gedrag, gezondheid of klimaat te beïnvloeden. In verwante varianten zou het HAARP-programma in Alaska dezelfde doelen dienen door met hoogfrequente radiogolven het weer, menselijk bewustzijn of zelfs geologische processen te manipuleren. • 'QAnon' (hier bedoeld de anti-deep state onderdelen): een paraplutheorie die ontstond op basis van berichten door een anonieme 4Chan-gebruiker ("Q") die zichzelf presenteerde als insider met geheime staatsinformatie. Samen suggereerden de openbaarmakingen een verborgen elite die de maatschappij controleert op tal van manieren. Het radicaal-populistische Trumpisme wordt hierin voorgesteld als geheime tegenmacht die deze elite probeert te ontmaskeren. • Lokale 'satanic panic': Verschillende narratieven waarin georganiseerd kindermisbruik in verband wordt gebracht met institutionele, satanische kindermisbruiknetwerken, gelinkt aan de elite. Zoals de verdenkingen tegen Joris Demmink, of het 'Bodegraven-complot.' In deze complotten zijn ook esoterische componenten aanwezig.

Tabel 1. Conceptueel model in relatie tot voorbeeldnarratieven die ook in Nederlandse context regelmatig voorkomen (niet bedoeld als uitputtend overzicht). (voortgezet)

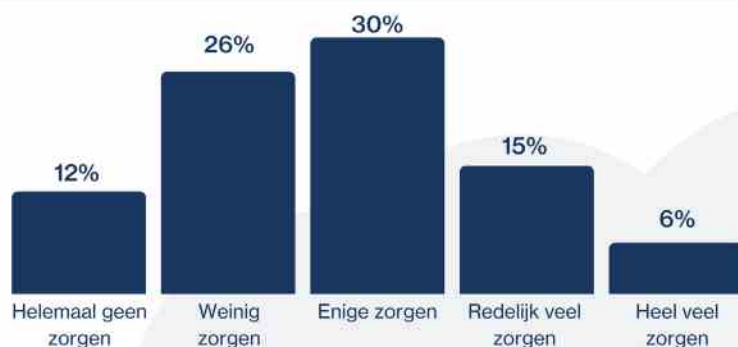
Type narratief / Gradatie van plausibiliteit	Kritische speculatie (ruimte voor gerechtvaardigde twijfel maar in de praktijk lastig toetsbaar)	Onbewijsbare speculatie (schermt met empirische claims, maar blijft in praktijk structureel ontoetsbaar)	Transcendente speculatie (eschatologisch, goed versus kwaad wereldbeeld, buiten domein empirische werkelijkheid)
Exclusivistisch-identitair Geloof in een verborgen strijd tussen "rassen", etnische groepen of culturen, waarbij de witte of "inheemse" bevolkingsgroep wordt voorgesteld als doelwit van ondermijning, vervanging of uitschakeling door vijandige elites of externe groepen.	• Islamitische vijfde-colonne-mythe: het narratief dat maatschappelijke, religieuze of culturele moslimorganisaties in Europa niet primair sociaal of religieus opereren, maar heimelijk worden aangestuurd door buitenlandse of ideologische machten met het doel de liberale democratische rechtsorde te ondermijnen en de samenleving van binnenuit te veranderen. • 'Wokeditatuur': een (heimelijke) groep progressieve ideologen zou via media, wetenschap, en scholen het 'gewone volk' feminisme, diversiteit, antikolonialisme, en andere kosmopolitische ideologieën opdringen om de traditionele maatschappij te vervangen door een samenleving op basis van kosmopolitische en multiculturele waarden.	• 'Omvolking' ('Great Replacement'): Europese kosmopolitische elites, in veel narratieven aangestuurd door Joodse geheime netwerken, spannen samen om de Europese bevolking aan de Islam te onderwerpen en te vervangen door niet-westerse immigranten. Hierbij wordt (gedwongen) remigratie als 'oplossing' aangedragen. • 'White Genocide': het narratief dat westerse samenlevingen doelbewust worden uitgedund of vervangen door niet-westerse bevolkingsgroepen via een combinatie van migratie, feminisme, lage geboortecijfers, LHBTQ-rechten en secularisering. Volgens dit narratief zouden elites (soms gespecificeerd als globalistisch of Joods) een strategie voeren om de witte bevolking cultureel, politiek of demografisch te neutraliseren.	• 'De Protocollen van Sion': de klassieke antisemitische complottheorie die beweert dat een geheime Joodse elite via gecoördineerde strategieën de wereldpolitiek zou controleren. Het narratief vormt een allesomvattend, religieus-esoterisch vijandsbeeld en geldt als archetype voor moderne deep-state- en replacement-mythes. • Von Coudenhove-Kalergi-plan: een nooit geverifieerde rechtsextremistische theorie die beweert dat Von Coudenhove-Kalergi (1894–1972), een van de vroege pleitbezorgers van pan-Europese integratie, bewust plannen zou hebben gedeeld voor de vernietiging van het witte Europese volk door immigratie en menging van bevolkingen. • QAnon (hier bedoeld de antisemitische onderdelen ervan): bevat impliciete én expliciete antisemitische elementen, vooral door de moderne hervertaling van het klassieke bloedsprookje-motief: een vermeende globalistische Joodse elite zou kinderen misbruiken of hun bloed aftappen voor een levenselixir. De 'Great Awakening' markeert het moment waarop de cabal wordt ontmaskerd en massa-arrestaties plaatsvinden. Dit geldt als het keerpunt waarop een moreel herboren, overwegend witte samenleving wordt hersteld.
Esoterisch ('conspirituality') Geloof dat verborgen metafysische of kosmische machten de wereld sturen	• 'Solfeggio-frequenties': specifieke spirituele toonhoogten, zoals 432 of 528 Hz, waaraan effecten als rust, heling of bewustzijnsverhoging worden toegeschreven zonder wetenschappelijk bewijs. • Alt-medicine: wellnesspraktijken zoals detoxroutines, kristalgenezing en energetische therapieën die vertrekken vanuit spirituele of parawetenschappelijke ideeën over gezondheid. Ze lijken onschuldig als aanvulling, maar worden een vorm van kritische speculatie wanneer ze reguliere zorg wantrouwen, aandoeningen verklaren via "energetische" verstoringen of suggereren dat officiële geneeskunde natuurlijke behandelingen bewust negeert.	• '5D-aarde/5D-ascensie': narratief waarin de mensheid overstapt van een materieel "3D-bewustzijn" naar een hoger spiritueel niveau ("5D"). Het idee wordt verbonden met new-age-interpretaties van de Maya-kalender die wordt gekoppeld aan een begintijd van een energetische bewustzijnsverschuiving. • Antivax-groepen: bewegingen waarin vaccinweigering wordt voorgesteld als zelfbescherming tegen schadelijke of onderdrukkende effecten van vaccinaties. Deze medische scepsis wordt ook gevoed door institutioneel wantrouwen. In termen van <i>conspirituality</i>-variant krijgt deze scepsis een spirituele lading, waarbij vaccinaties worden geassocieerd met het verstoren van een natuurlijke, intuïtieve balans.	• 'Reptilian'-theorie: Een door David Icke gepopulariseerde overtuiging dat de wereld wordt aangestuurd door vormveranderende reptielachtige wezens die zich als mensen voordoen, ingebed in een esoterisch wereldbeeld van meerdere werkelijkheidslagen en energetische controle. • 'Nibiru'-theorie: de overtuiging dat er een verborgen of verzwegen planeet — vaak aangeduid als Nibiru of Planet X — op een onvoorspelbare, elliptische baan door het zonnestelsel beweegt en op termijn een catastrofale botsing of zwaartekrachtverstoring met de aarde zal veroorzaken. Deze theorie combineert astronomische pseudowetenschap met apocalyptisch fatalisme en circuleert vooral in new-age- en doom-prepperkringen.

Alternatieve Verklaringen

HCSS Publieksmonitor Winterpeiling 2025

Hoeveelheid zorgen over alternatieve verklaringen

Hoeveel zorgen maken Nederlanders zich over de invloed van alternatieve verklaringen in Nederland?

Invloedrijke factoren

Psychologische pull-factoren

Technologische enablers

Sociaaleconomische push-factoren

De grootste zorgen rondom alternatieve verklaringen

Polarisatie, verwarring over feiten en de groei van (online) extremisme worden het vaakst genoemd als belangrijkste zorgen rond alternatieve verklaringen in de Nederlandse samenleving. Daarmee geven Nederlanders aan dat zulke narratieven niet alleen individuele opvattingen beïnvloeden, maar ook kunnen doorwerken in sociale samenhang, gedeelde kennis en het vertrouwen in het politieke systeem.

Verwarring over de feiten

Polarisatie tussen groepen

Meer (online) extremisme

2

1

3

Specifieke observaties alternatieve verklaringen

56% zoekt weleens naar nieuws of informatie buiten de gevestigde media

43% denkt dat technologiebedrijven hun technologie doelbewust misbruiken

31% gelooft dat beslissingen door een kleine machtige groep worden genomen.

25% denkt dat ritueel, satanisch geïnspireerd kindermisbruik ook in Nederland gebeurt

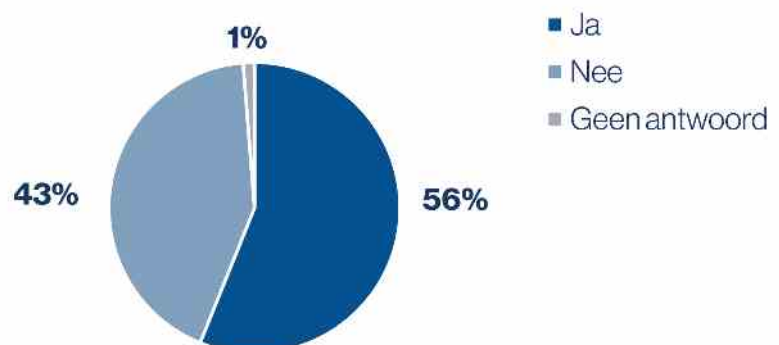

2. Gebruik van informatiebronnen

Deze sectie beschrijft hoe Nederlanders hun tijd verdelen over gevestigde en alternatieve informatiebronnen, en welke patronen daarbij zichtbaar worden tussen generaties. Tijdsbesteding zegt niet alleen iets over mediavoorkeuren, maar ook over de mate waarin verschillende groepen worden blootgesteld aan uiteenlopende informatie-ecosystemen. Omdat alternatieve verklaringen zich vooral verspreiden via sociale media, platformkanalen en niet-gevestigde bronnen, vormt inzicht in dagelijkse mediaconsumptie een belangrijke bouwsteen voor het begrijpen van de omstandigheden waaronder zulke narratieven kunnen wortelen. Door de consumptiepatronen van jongeren en volwassenen naast elkaar te leggen ontstaat zicht op hoe verschillend zij door het nieuwslandschap navigeren, en welke implicaties dit heeft voor gevoeligheid voor alternatieve informatie.

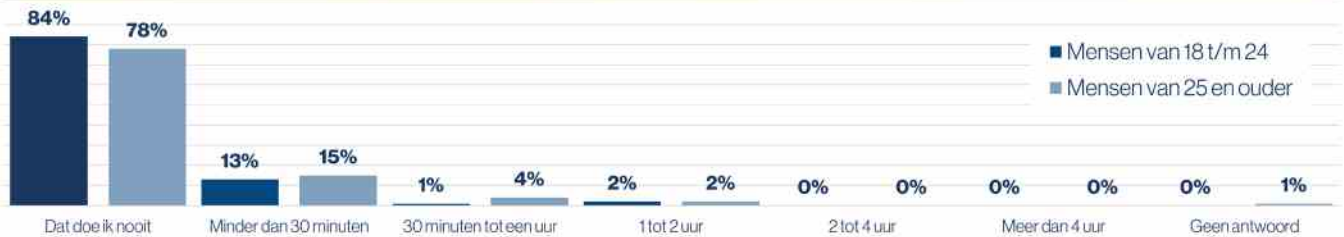
Meer dan de helft van de Nederlandse bevolking (55 procent) zoekt actief naar nieuws buiten de gevestigde media omdat zij vindt dat deze media niet altijd het volledige verhaal vertellen. Het zoeken naar alternatieve bronnen is hiermee geen marginaal verschijnsel maar meerderheidsgedrag. Dit signaleert niet noodzakelijk wantrouwen in gevestigde media. Maar het is wel tamelijk genormaliseerd om buiten de gebaande paden te zoeken.

Zoekt u weleens naar nieuws of informatie buiten de gevestigde media omdat u vindt dat deze media niet altijd het volledige verhaal vertellen?

Daarbij moet worden opgemerkt dat deze basisinstelling in beginsel positief kan worden geïnterpreteerd. Mediageletterdheid vraagt immers ook blikverbreding. Tegelijkertijd kan de overtuiging dat "het volledige verhaal" vooral buiten de gevestigde kanalen te vinden is, ook een signaal zijn dat gevestigde media minder vanzelfsprekend op gezag kunnen rekenen. De 55 procent die actief zoekt buiten de gevestigde media vormt een potentieel groot publiek dat openstaat voor verhalen die zich als 'onafhankelijk' of 'niet-mainstream' presenteren, terwijl zeker een deel van deze gebruikers niet altijd over voldoende kritische vaardigheden zullen beschikken om de betrouwbaarheid van zulke bronnen goed te beoordelen.

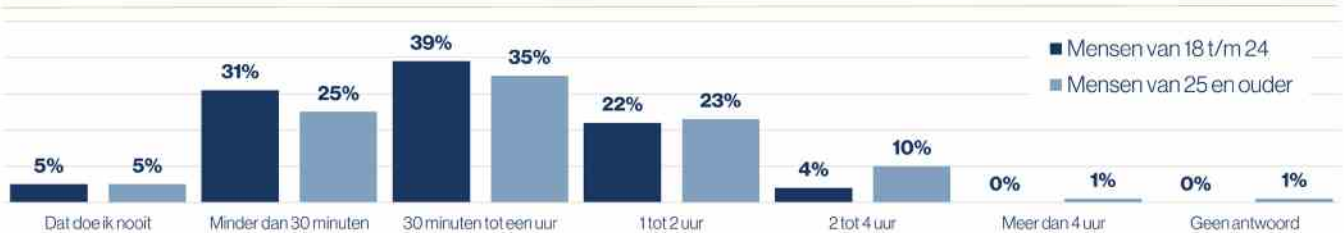
Hoeveel tijd besteedt u op een gemiddelde dag aan niet-mainstream media?

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

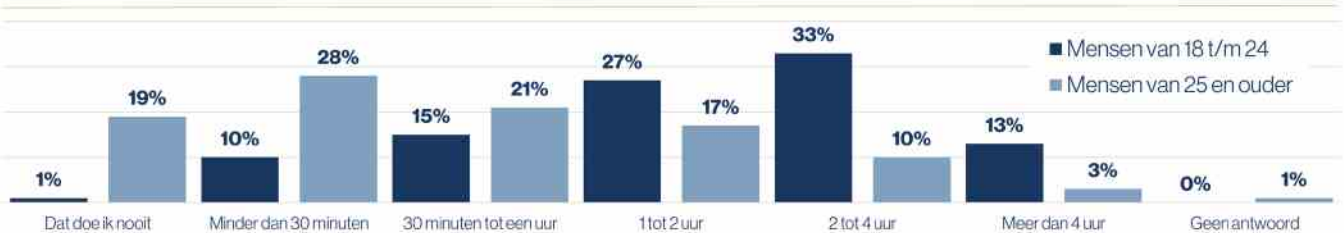
Met het oog op voorgaande ontstaat er direct een contrast als mensen gevraagd wordt naar hoeveel tijd ze besteden aan niet-mainstream media. Waar 55 procent van de respondenten aangeeft actief naar nieuws buiten de gevestigde media te zoeken, blijkt tegelijkertijd dat respectievelijk 84 procent en 78 procent zegt nooit tijd te besteden aan niet-mainstream media. Hiervoor lijken twee verklaringen te zijn. Een eerste verklaring ligt in het verschil tussen intentie en gedrag. Veel respondenten kunnen zich identificeren met het idee dat gevestigde media niet altijd het volledige verhaal vertellen en zichzelf daarom beschouwen als iemand die “ook elders kijkt”, zonder dat dit zich vertaalt in structureel dagelijks gedrag. Het zoeken naar alternatieve bronnen is mogelijk incidenteel. Een tweede verklaring kan liggen in de definitie van “niet-mainstream media”. Respondenten kunnen sociale media, podcasts of YouTube-kanalen niet als “niet-mainstream” ervaren, terwijl deze wel fungeren als hun alternatieve informatiebron. De term “niet-mainstream media” roept mogelijk associaties op met marginale of extremistische content, waarmee men zich niet wil identificeren.

Hoeveel tijd besteedt u op een gemiddelde dag aan gevestigde nieuwsmedia?

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Hoeveel tijd besteedt u op een gemiddelde dag aan sociale media?

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

De vergelijking tussen de grafieken over tijdsbesteding op gevestigde en sociale media levert een verrassend beeld op. Ongeveer 39 procent van de jongeren en 35 procent van de 25-plussers kijkt dagelijks een half uur tot een uur naar gevestigde nieuwsbronnen. Slechts 5 procent van beide groepen gebruikt nooit traditionele media. Maar het cruciale verschil zit hem in de tijd die wordt toegevoegd op sociale media. Een derde van de jongeren besteedt dagelijks 2 tot 4 uur aan sociale media, tegenover slechts 10 procent van de oudere groep. Opvallend is dat die 10 procent onder 25-plussers gelijk is aan het aandeel dat 2 tot 4 uur per dag aan traditionele nieuwsmedia besteedt, terwijl dit bij jongeren slechts 4 procent is tegenover 33 procent op sociale media. Dit laat zien dat intensieve mediaconsumptie bij oudere groepen evenzeer kan plaatsvinden binnen gevestigde nieuwsmedia, terwijl jongeren diezelfde intensiteit vrijwel uitsluitend op sociale platforms ontwikkelen. Nog opvallender is dat 19 procent van de 25-plussers sociale media helemaal niet gebruikt, terwijl dit voor slechts 1 procent van de jongeren geldt. Jongeren leven dus veel meer in een dubbele informatiewereld.

Dit beeld laat enige speculatie toe over hoe alternatieve verklaringen wortel kunnen schieten, aangezien die doorgaans niet op het mediadieet staan van gevestigde nieuwsmedia. Jongeren consumeren in de breedte van het hele medialandschap waarin vele informatiebronnen wedijveren om hun aandacht. Het officiële nieuws is niet verdwenen, maar wordt wel overschaduwd door het volume aan andere memes, berichtgevingen en feeds. Dit suggereert dat jongeren, om te dealen met deze overkill aan informatie, waarschijnlijk op een andere manier over het nieuwslandschap bewegen dan oudere generaties. Je kunt niet zeggen dat jongeren geen betrouwbare bronnen raadplegen, want dat doen ze wel. Het probleem is dat die betrouwbare bronnen vermoedelijk sneller verdrinken in de zee van sociale media-consumptie. In positieve zin kan dit betekenen dat de norm van informatie-overkill er voor jongeren voor zorgt dat ze minder vatbaar zijn voor narratieven die van mensen hele diepvoerende tijds- en aandachtsinvesteringen vraagt.

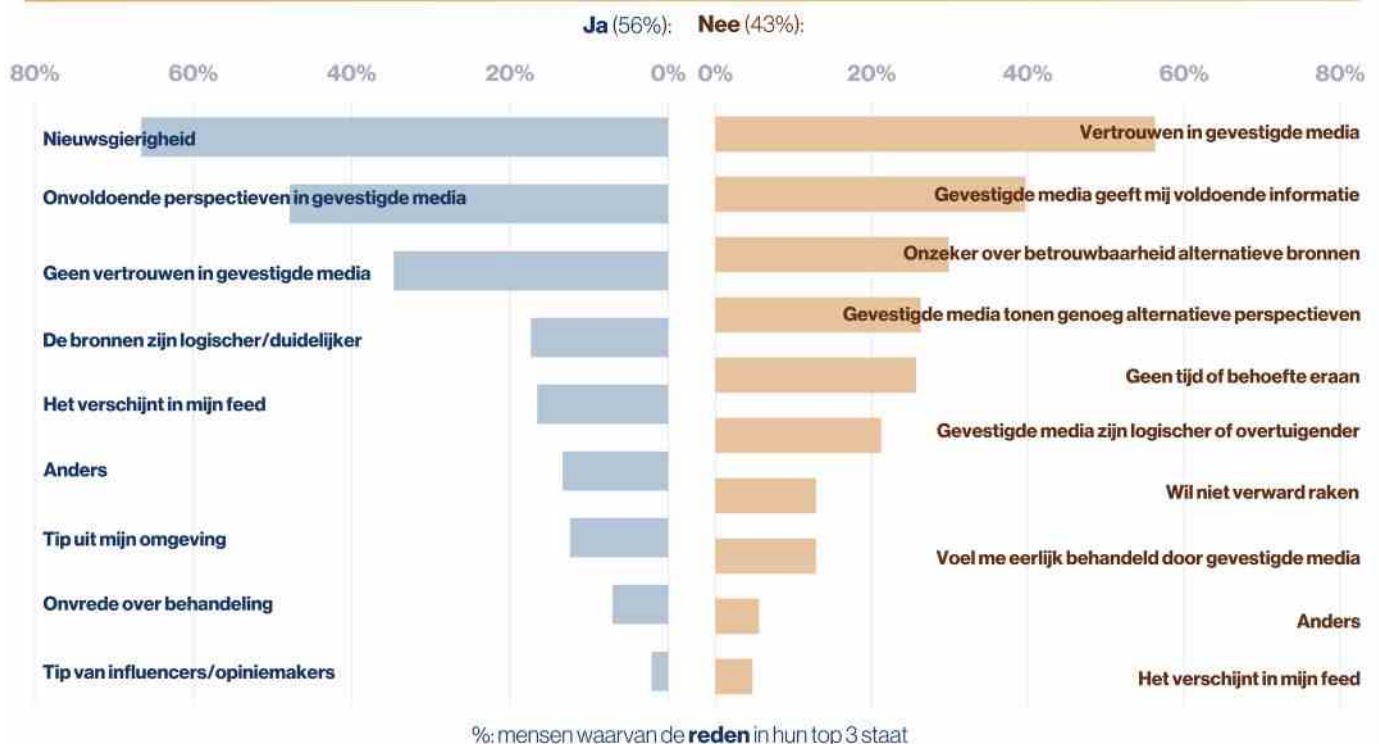
Voor oudere generaties die helemaal geen sociale media gebruiken (19 procent), is het waarschijnlijk dat zij hun zorgen en beeldvorming over complotdenken vooral ontleen aan wat traditionele media hierover rapporteren. Zij kennen het probleem wellicht sterker van buitenaf, terwijl jongeren er midden in leven maar vermoedelijk op een oppervlakkiger en misschien ook meer relativistische manier omgaan met mediaconsumptie.

3. Redenen voor alternatieve informatie

Achter het gebruik van niet-mainstream kanalen gaan uiteenlopende drijfveren schuil, variërend van nieuwsgierigheid en autonomie tot wantrouwen, teleurstelling of behoefte aan duidelijkheid. Door deze psychologische, technologische, sociaal-economische en politiek-culturele factoren in kaart te brengen ontstaat zicht op de mechanismen die bepalen waarom bepaalde groepen ontvankelijker zijn voor alternatieve verklaringen dan anderen. Deze motieven vormen daarmee een essentiële schakel in het begrijpen van de bredere dynamiek waarin alternatieve narratieven gedijen.

HCSS vroeg respondenten aan te geven wat de belangrijkste redenen zijn om respectievelijk alternatieve en gevestigde nieuwsbronnen te raadplegen. Inzicht in deze redenen geeft iets prijs over de psychologische drijfveren achter de nieuwsbehoeften. Zoals we ook in de introductie bespraken kunnen psychologische factoren een rol spelen die positief bevestigend zijn, zoals het handelen vanuit een gevoel van autonomie of het zoeken naar betekenis. Aan de andere kant kunnen ressentiment, wrok en wantrouwen ook een pushfactor zijn om het vertrouwen op te heffen in de 'mainstream media'.

Zoekt u weleens naar nieuws of informatie buiten de gevestigde media?

Het bovenstaande grafiek laat zien welke motivaties mensen hebben om wel of geen alternatieve verklaringen te gebruiken. Het meest opvallend is dat de belangrijkste reden om wél alternatieve informatiebronnen te raadplegen niet wantrouwen is, maar nieuwsgierigheid. Maar liefst 67 procent van de Nederlanders die dit doen, geeft aan dat zij alternatieve bronnen gebruiken om hun blik te verruimen. Dit wijst op een actieve, open zoekhouding in plaats van een afkeer van bestaande media. Wantrouwen in gevestigde nieuwsbronnen speelt wel mee, maar met 35 procent is het pas de derde genoemde reden.

Een interpretatie kan zijn dat het raadplegen van alternatieve bronnen voor de meeste mensen geen ideologische keuze is maar vooral een pragmatische verbreding van hun informatieaanbod. De tweede belangrijkste reden onderstreept dit: bijna de helft vindt dat gevestigde media onvoldoende alternatieve perspectieven laten zien. Dit is niet hetzelfde als beweren dat die media liegen. Het is een zakelijke vaststelling dat het perspectief onvolledig is. Samen vormen motivaties van nieuwsgierigheid en het zoeken naar aanvullende perspectieven een duidelijke meerderheid die alternatieve bronnen gebruikt vanuit een constructieve in plaats van destructieve houding.

Aan de andere kant blijkt dat meer dan de helft van de respondenten bij gevestigde media blijft omdat ze deze vertrouwen, terwijl 40 procent aangeeft dat die media voldoende informatie bieden. Interessant is dat bijna een derde (30 procent) van de Nederlanders die geen alternatieve informatiebronnen gebruikt aangeeft niet goed te weten welke bronnen betrouwbaar zijn. Dit duidt op een potentiële onzekerheid over hoe te navigeren in een gefragmenteerd medialandschap. Deze groep zou met de juiste vaardigheden wellicht alsnog alternatieve bronnen kunnen raadplegen, maar mist de tools om kaf van koren te scheiden.

De spanning tussen het wel of juist raadplegen van alternatieve verklaringen illustreert dat het Nederlandse publiek verdeeld is, maar niet gepolariseerd in de extreme zin. De meeste mensen die alternatieve bronnen raadplegen doen dit niet uit haat jegens instituties, maar op basis van de wens om breder geïnformeerd te zijn. Dit deel bijt qua sentiment ook niet met het deel dat zich prima bediend voelt door gevestigde media.

Wat opvalt is dat de sociale component in deze cijfers relatief beperkt lijkt. Ongeveer 12 procent van de mensen die alternatieve media gebruiken doet dat op basis van een tip uit de directe omgeving, en 2 procent zegt via influencers op deze bronnen te komen. Hoewel dit erop kan wijzen dat sociale dynamieken minder direct worden genoemd als motivatie, betekent dit niet dat echokamereffecten afwezig zijn. Ze kunnen zich op verschillende manieren manifesteren die niet altijd door respondenten expliciet worden herkend of genoemd. Ook bij mensen die bij gevestigde media blijven speelt de feed slechts een kleine rol, met 2 procent die aangeeft dat het simpelweg voorbij ziet komen. Dat kan suggereren dat een deel van de mediaconsumptie intentioneler is dan soms wordt aangenomen, maar het is geen bewijs dat algoritmische effecten of gewoontes onbelangrijk zijn.

Een tweede opvallende, maar ook te nuanceren bevinding is dat slechts 17 procent alternatieve bronnen logischer of overtuigender vindt, en dat 21 procent datzelfde zegt over gevestigde media. Deze percentages zijn inderdaad niet hoog, maar ze hoeven niet te betekenen dat logica of argumentatieve kracht onbelangrijk zijn. Het kan ook betekenen dat deze aspecten minder vaak als primaire motivatie in de top drie worden genoemd, of dat mensen andere factoren – bijvoorbeeld vertrouwen, volledigheid van perspectief of bekendheid – als belangrijker prioriteren wanneer zij hun keuze motiveren.

Gezamenlijk lijkt dit erop te wijzen dat mediakeuzes volgens respondenten vaker worden gestuurd door vertrouwdheid, eerdere ervaringen, overzichtelijkheid en de mate waarin informatie aansluit bij hun perspectief of informatiebehoefte. Dat zou kunnen betekenen dat fact-checking en logisch-argumentatieve weerleggingen slechts een deel van de puzzel zijn, omdat ze niet altijd inspelen op de onderliggende motivatiepatronen. Tegelijkertijd is voorzichtigheid geboden: dit soort surveydata laat vooral zien wat mensen zelf rapporteren, wat niet altijd volledig overeenkomt met daadwerkelijke gedragspatronen.

4. Steun voor alternatieve narratieven

Waar de vorige sectie vooral inging op motieven om (alternatieve) informatiebronnen te raadplegen, richt deze paragraaf zich op de inhoudelijke steun voor alternatieve verklaringssystemen. HCSS vroeg daarbij niet rechtstreeks naar steun voor specifieke namen van complottheorieën, maar naar de overtuigingen die zich in het ideologische hart bevinden van deze verklaringssystemen. Om ordening aan te brengen aan een zeer complex landschap van theorieën en verklaringen reduceerden we dit landschap tot drie thematische assen die elk een andere verzetsoriëntatie representeren zoals beschreven in tabel 1.

In dezelfde periode waarin de HCSS Publieksmonitor is afgenomen, hebben auteur(s) een aantal **openbare Telegramgroepen gevolgd** om te onderzoeken in hoeverre de drie typen narratieven uit tabel 1 daarin terugkomen. De geselecteerde groepen vormen geen representatieve steekproef, maar zijn indicatief voor wat er speelt in het Nederlandse Telegramlandschap. De geanalyseerde berichten zijn geplaatst in de laatste weken van november 2025. Voor elk narratief in onderstaande tabel is een gefingeerde naam opgegeven, staat het afgeronde ledenaantal vermeld en wordt kort beschreven op wat de dominante inhoudelijke teneur is.

Tabel 2 – Overzicht van geanalyseerde Telegramgroepen⁴³

Kanaalnaam (geanonimiseerd)	Aantal leden (afgerond)	Belangrijkste teneur binnen het discours
Kerende wal NL	3000 ⁴⁴	Sterk ideologisch-identitair narratief met anti-institutionele kenmerken. De overheid wordt verdacht van een bewust plan om de Nederlandse autochtone bevolking te benadelen en uiteindelijk te vervangen.
Zilveren Dageraad	9000	Anti-overheidsnarratieven waarin WEF, EU en een vermeende Deep State worden gepresenteerd als verborgen sturende machten.
Het Wisselspoor	9000 ⁴⁵	Combinatie van anti-institutionele alternatieve verklaringen en ideologisch-identitaire narratieven zoals omvolking en WEF-gestuurde bevolkingsverandering.
Agartha NL	11000	Vergaande alternatieve verklaringen gebaseerd op QAnon-achtige structuren, met complotnarratieven over elitenetwerken, vaak met antisemitische elementen.
Zonnerad NL	200	Identitair-ideologische alternatieve narratieven waarin een vermeende ‘woke-dictatuur’ en culturele verzwakking centraal staan, gecombineerd met racistische en neonazistische denkbeelden.
Vlucht in verzet	300	Alternatieve narratieven over migratie waarin vluchtelingen worden neergezet als gecoördineerde bedreiging, gekoppeld aan racistische interpretatiekaders.

⁴³ De geanalyseerde groepen vormen een indicatieve maar niet-representatieve steekproef van Telegramgroepen waarin de onderzochte narratieven voorkomen.

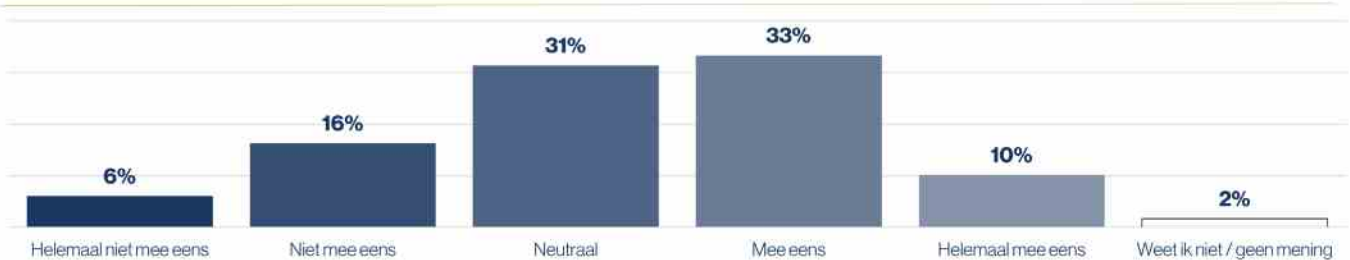
⁴⁴ Hoofdkanaal, het chatkanaal bestaat uit ~200 deelnemers.

⁴⁵ Hoofdkanaal, het chatkanaal bestaat uit ~300 deelnemers.

Anti-institutionele narratieven: wantrouwen in macht en democratische legitimiteit.⁴⁶

Het eerste cluster concentreert zich op de veronderstelde kwaadaardigheid van elites en instituties. Hier zien we dat 43 procent van de respondenten het eens of helemaal eens is met de stelling dat technologiebedrijven hun technologie doelbewust misbruiken om de mening van mensen te veranderen. Dit is een opmerkelijk hoog cijfer dat wijst op breed gedragen scepsis tegenover big tech. Slechts 15 procent is het hier niet mee eens, terwijl 31 procent een neutrale positie inneemt. De balans slaat daarmee duidelijk richting wantrouwen: de groep die instemt is bijna drie keer zo groot als de groep die expliciet vertrouwen uitspreekt. De omvang van de neutrale middenpositie suggereert bovendien dat onzekerheid en twijfel een belangrijke rol spelen in hoe Nederlanders technologische macht beoordelen.

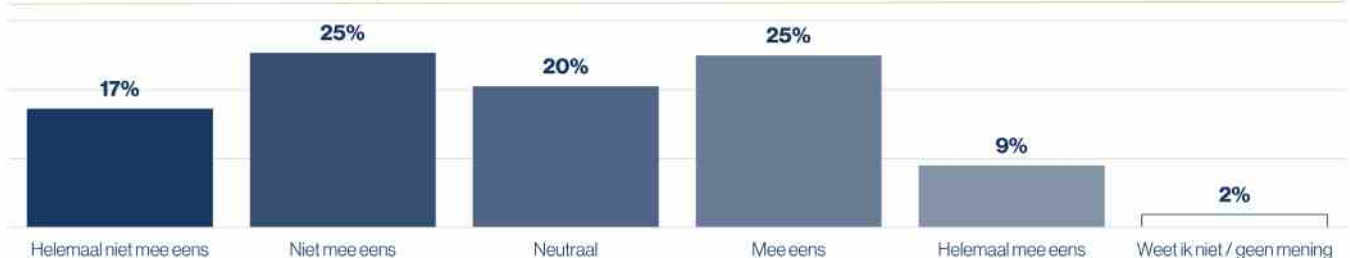
Technologiebedrijven misbruiken hun technologie doelbewust om de mening van mensen te veranderen

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Een vergelijkbaar patroon zien we bij de stelling dat belangrijke beslissingen weliswaar democratisch lijken, maar in werkelijkheid worden genomen door een kleine machtige groep. Hier is 34 procent het eens, c.q. helemaal mee eens, tegenover 42 procent die het oneens is. Het klassieke deep state narratief vindt dus bij een derde van de bevolking stevige weerklank. Tegelijk laat de stelling wel een flinke bandbreedte voor interpretatie. Hij kan gelezen worden als een herkenning van achterkamertjespolitiek tot aan een volledig geheime schaduwmacht. Verdere analyse is nodig om deze uiteenlopende interpretaties scherper te onderscheiden.

Belangrijke beslissingen lijken democratisch genomen te worden, maar in werkelijkheid beslist een kleine, machtige groep

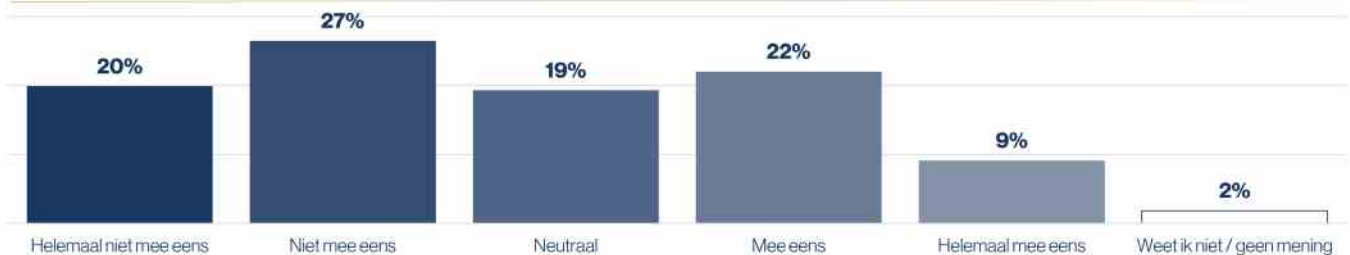

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

⁴⁶ Binnen het cluster van anti-institutionele narratieven analyseert HCSS een reeks stellingen waarop respondenten hebben aangegeven in welke mate zij het ermee eens of oneens zijn. Deze schaalmeting geeft zicht op hoe sterk dergelijke overtuigingen in de samenleving leven: hoe breed een narratief resoneert, hoe groot de actieve afwijzing is, en hoe omvangrijk het grijze midden dat onzeker blijft over dergelijke claims.

De stelling dat de Nederlandse overheid eigenlijk een bedrijf is dat burgers als onderdeel van een winstmodel beschouwt, is minder ambigu en een nadrukkelijk kernidee binnen soevereine burgerbewegingen. Het percentage dat hiermee enigszins of helemaal instemt (31 procent), plus het percentage (19 procent) dat hierover twijfelt, is erg hoog en staat niet in verhouding tot het aantal soevereinen dat in Nederland actief is. Mogelijke verklaringen zijn dat men niet goed heeft begrepen waar deze stelling naar verwijst, dat mensen er meer een cultuuraspect van de overheid in hebben gelezen, of dat dit standpunt onafhankelijk van de soevereine beweging veel breder wordt aangehangen dan gedacht.

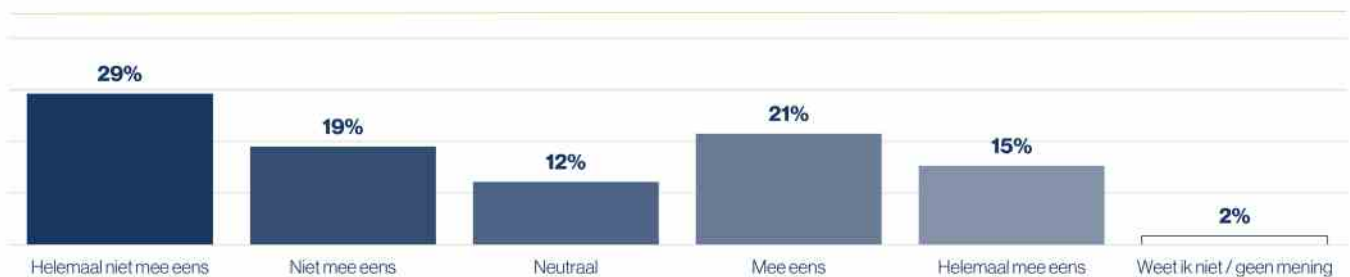
De Nederlandse overheid is eigenlijk gewoon een bedrijf dat haar burgers beschouwt als onderdeel van een winstmodel

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Ook de stelling over klimaatverandering past hier, zij het met een andere dynamiek. Maar liefst 29 procent is het helemaal niet eens met het idee dat klimaatverandering wordt overdreven om politieke agenda's te steunen, wat betekent dat een substantiële groep klimaatwetenschap serieus neemt. Toch vindt 21 procent dat er wel degelijk sprake is van overdrijving, en is 12 procent neutraal. Dit laat zien dat klimaatskepsis weliswaar geen meerderheidsstandpunt is, maar wel een significante minderheid bereikt die openstaat voor het idee dat klimaatbeleid deels politiek gemotiveerd is. Samen vormen deze cijfers een beeld waarin anti-institutioneel wantrouwen niet dominant is maar wel substantieel aanwezig.

Klimaatverandering wordt overdreven om bepaalde politieke agenda's te steunen

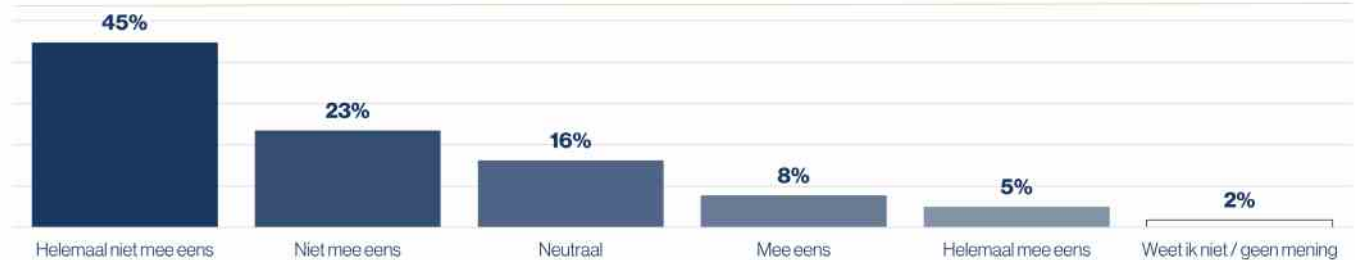

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

De stelling dat de verspreiding van COVID-19 geen toeval was maar het gevolg van een doelgerichte, vooraf bedachte actie wordt door een ruime meerderheid verworpen: 45 procent is het hier helemaal niet mee eens en nog eens 23 procent is het niet mee eens. Daarmee verworpt in totaal 68 procent actief dit narratief. Toch laat de verdeling ook zien dat complotinterpretaties rond COVID-19 niet volledig gemarginaliseerd zijn. Samen 13 procent

(8 procent eens, 5 procent helemaal eens) onderschrijft de stelling, terwijl 16 procent neutraal antwoordt en 2 procent geen mening heeft. De combinatie van een kleine maar reële groep die instemt en een substantiële middenpositie wijst op blijvende onzekerheid en ambiguïteit rondom de oorsprong van de pandemie. Dit onderstreept dat COVID-19, ondanks brede afwijzing van de meest extreme claims, nog steeds een vruchtbare voedingsbodem vormt voor alternatieve verklaringssystemen.

De verspreiding van COVID-19 was geen toeval, maar het gevolg van een doelgerichte en vooraf bedachte actie

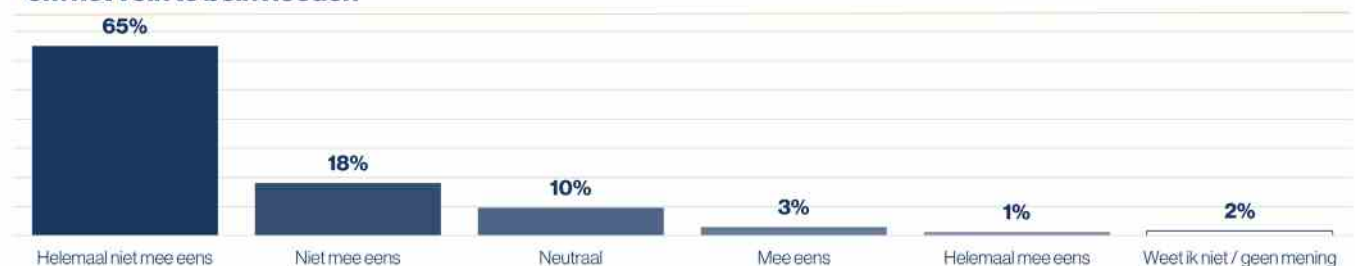

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Binnen de gevolgde Telegramgroepen is anti-institutioneel wantrouwen nadrukkelijk en vrijwel continu aanwezig. Vaak gaat dit samen met het idee dat burgers niet echt invloed hebben en groeperingen boven onze overheid staan die werkelijk de macht hebben: het WEF, de Trilaterale Commissie, de EU.

Veel zorgen worden ook geuit over de invoering van een digitale ID, wat voor controle gebruikt zou kunnen worden. Deze thema's weerspiegelen de thema's die in de publieksmonitor bij een deel van het publiek weerklank vinden. Zo sluit de overtuiging dat technologiebedrijven meningen manipuleren direct aan op het wantrouwen richting technologische macht dat 43 procent van de respondenten onderschrijft. Ook de gedachte dat "een kleine machtige groep" in werkelijkheid besluiten neemt, komt in de groepen prominent naar voren en is herkenbaar in de 34 procent steun voor dit *deep-state* frame in de monitor. Zelfs de meer uitgesproken ideeën, zoals het beeld van de overheid als bedrijf of de angst voor een komend digitaal controlesysteem, lijken resonantie te vinden in verrassend hoge aantallen respondenten. De thematische kern van de Telegramgroepen bevat voor allemaal anti-institutionele kenmerken die ook zichtbaar zijn in de publieksmonitor.

Belangrijke historische gebeurtenissen zoals 9/11 of de maanlanding zijn in scène gezet om het volk te beïnvloeden

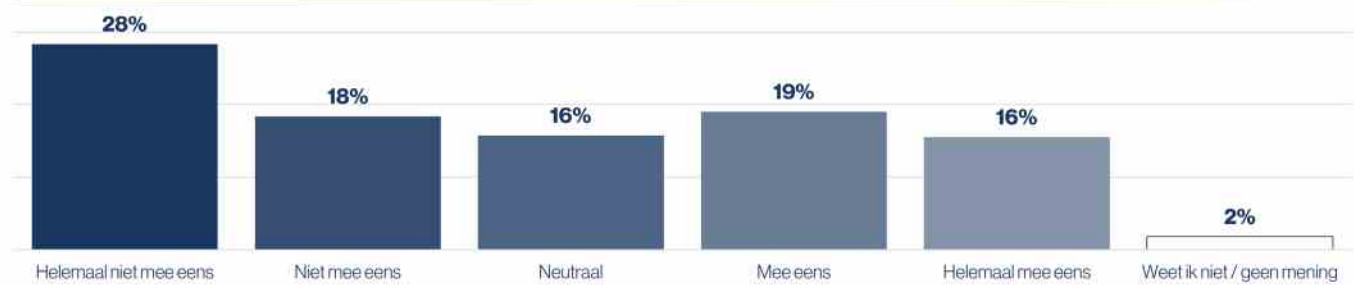

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Tot slot, complottheorieën over statelijke geschiedsvalsing zoals over 9/11 en de maanlanding zijn ook anti-institutioneel te noemen omdat ze veronderstellen dat overheden, wetenschap en media samenwerken aan grootschalige misleiding. De cijfers zijn relatief geruststellend: slechts 4% gelooft deze narratieven, terwijl 83% ze verwierpt. Dit is aanzienlijk lager dan bij andere alternatieve verklaringen. Toch blijft de 10% die neutraal antwoordt ook hier verontrustend, omdat neutraliteit bij basale historische feiten suggereert dat men niet meer weet wat wel of niet waar is.

Ideologisch-identitaire narratieven: cultuurstrijd en omvolking.⁴⁷ Het tweede cluster draait om identitaire tegenstellingen en cultuurconflicten. Hier vallen de cijfers over moslims en vervanging het meest op. De stelling dat moslims en moslimorganisaties in Europa proberen de oorspronkelijke bevolking te vervangen vindt bij 35 procent steun. Dit betekent dat een derde van de bevolking openstaat voor of gelooft in het grote vervangingsnarratieven dat centraal staat in extreemrechtse ideologie. Opvallend is dat 28 procent het hier helemaal niet mee eens is, wat wijst op een sterke verwierping bij een ander deel van de bevolking. Deze polarisatie rondom immigratie en islam illustreert een diepe kloof.

Moslims en moslimorganisaties in Europa proberen de oorspronkelijke bevolking van ons land te vervangen

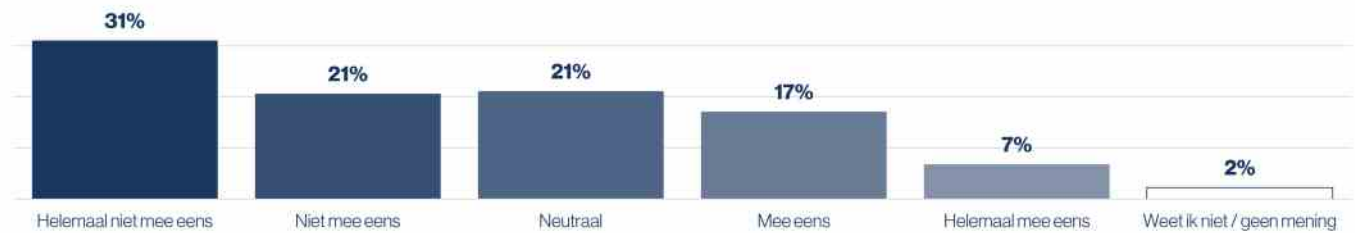

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Een vergelijkbaar patroon zien we bij de stelling dat progressieve elites bewust nationale grenzen openhouden om de Nederlandse identiteit te verzwakken. Hier is het verzet het sterkst met 36 procent die het helemaal niet eens is, maar toch vindt 15 procent dit geloofwaardig en is 17 procent neutraal. Ook hier dus een derde die openstaat voor dit identitaire narratief. De stellingen over progressieve indoctrinatie via onderwijs en culturele vernietiging volgen een vergelijkbaar patroon, met respectievelijk 31 procent en 29 procent die het helemaal niet eens is, maar telkens rond de 20 procent die het wel gelooft of neutraal staat.

⁴⁷ Binnen het cluster van Ideologisch-identitaire narratieven analyseert HCSS een reeks stellingen waarop respondenten hebben aangegeven in welke mate zij het ermee eens of oneens zijn. Deze schaalmeting geeft zicht op hoe sterk dergelijke overtuigingen in de samenleving leven: hoe breed een narratief resoneert, hoe groot de actieve afwijzing is, en hoe omvangrijk het grijze midden dat onzeker blijft over dergelijke claims.

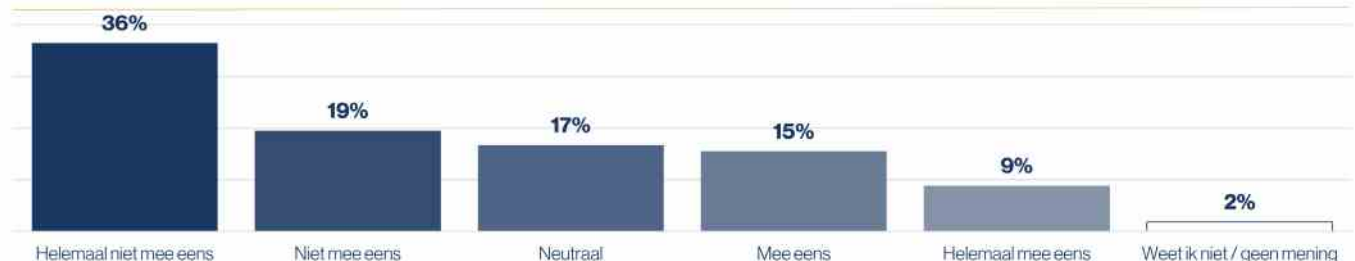
Er bestaat een vooropgezet plan om jongeren via onderwijs progressieve ideologieën ideeën op te dringen

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

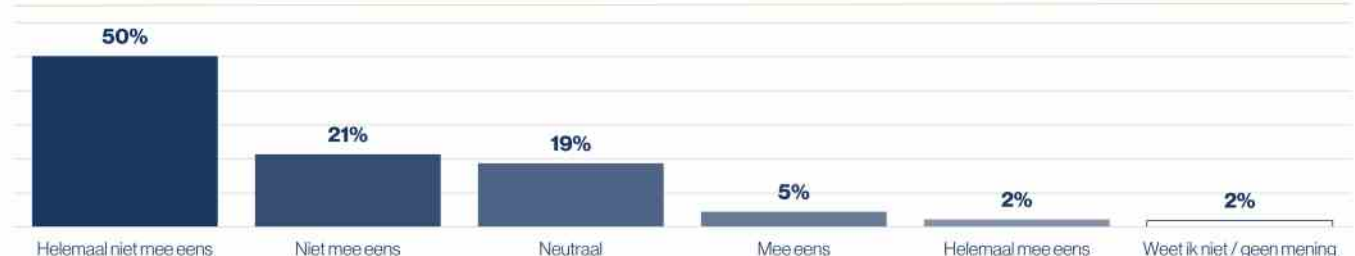
Het meest extreme narratief in dit cluster is de antisemitische complottheorie over Joodse netwerken die ondermijningscampagnes voeren. Hier is de verwerping het sterkst met 50 procent die het helemaal niet eens is. Slechts 7 procent gelooft dit expliciet, maar 19 procent is neutraal. Die neutraliteit is verontrustend omdat het suggereert dat een vijfde van de bevolking niet bereid is om antisemitische complotten direct te verwerpen. Dit kan duiden op onwetendheid over de gevaarlijke geschiedenis van dergelijke narratieven, of op een bredere scepsis waarin men niet meer weet wat men moet geloven.

Progressieve elites proberen bewust onze nationale grenzen open te houden om de oorspronkelijke Nederlandse identiteit te verzwakken.

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

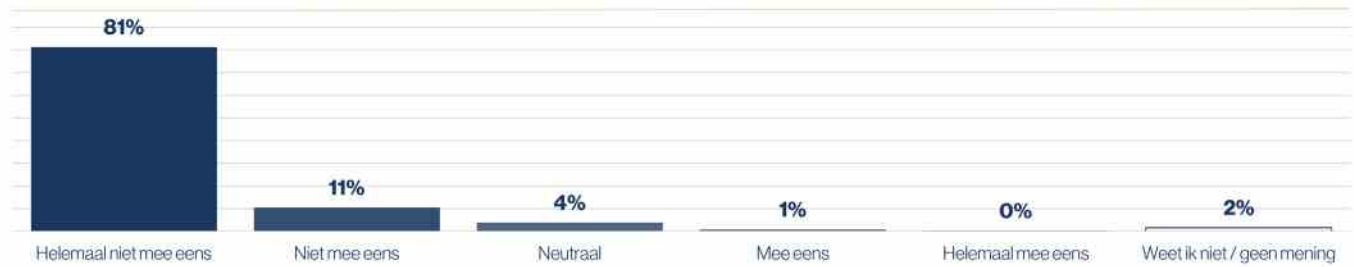
Wereldwijd opereren Joodse netwerken achter de schermen om ondermijningscampagnes op te zetten tegen andere volken en culturen

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Tegen deze achtergrond is het bemoedigend dat Holocaustontkenning door het overgrote deel van de bevolking stevig wordt afgewezen, maar ook hier blijft een kleine restgroep die twijfelt of zelfs instemt. Met 4 procent neutraal en 1 procent eens is het geen brede beweging, maar het past wel in hetzelfde patroon van aarzende afstandelijkheid. Die aarzeling kan ervoor zorgen dat mensen in radicalere kringen sneller de verkeerde kant op bewegen.

De holocaust is zwaar overdreven of heeft zelfs nooit plaatsgevonden

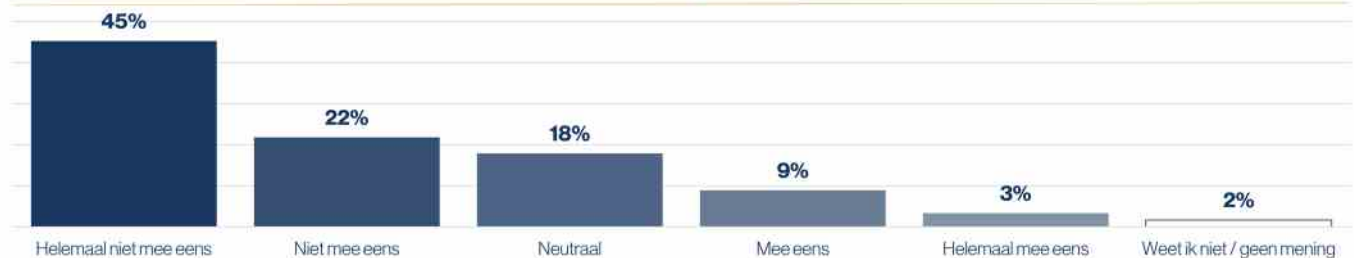

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Joodse samenzweringstheorieën zijn zowel in rechtsextremistische als in jihadistische online subculturen veelvoorkomend. Uit analyse van rechtsextremistische Telegramberichten blijkt dat er kleine maar zeer actieve groepen zijn die dit thema voortdurend versterken en aanvullen met extremistische motieven van jodenhaat, wit suprematisme en de verheerlijking van Hitler en nazi-Duitsland.

Esoterische narratieven: verborgen krachten en occult misbruik.⁴⁸ Het derde cluster beweegt zich buiten het rationeel-politieke domein naar metafysische verklaringen. De stelling dat achter de dagelijkse politiek een veel belangrijkere strijd gaande is tussen goede en duistere krachten vindt opmerkelijk veel weerklank. Hoewel slechts een deel het expliciet onderschrijft, valt vooral op dat 30 procent neutraal, mee eens of helemaal mee eens is. Dit betekent dat ruim een kwart openstaat voor een millenaristisch wereldbeeld waarin de werkelijkheid wordt begrepen als een kosmische strijd tussen licht en duisternis. Dit soort denken sluit aan bij zowel religieus fundamentalisme als bij New Age spiritualiteit en vormt de meest radicale breuk met seculier-rationele wereldbeelden.

Achter de dagelijkse politiek is een veel belangrijkere strijd gaande tussen goede en duistere krachten die bepaalt wat er met de mensheid gebeurt

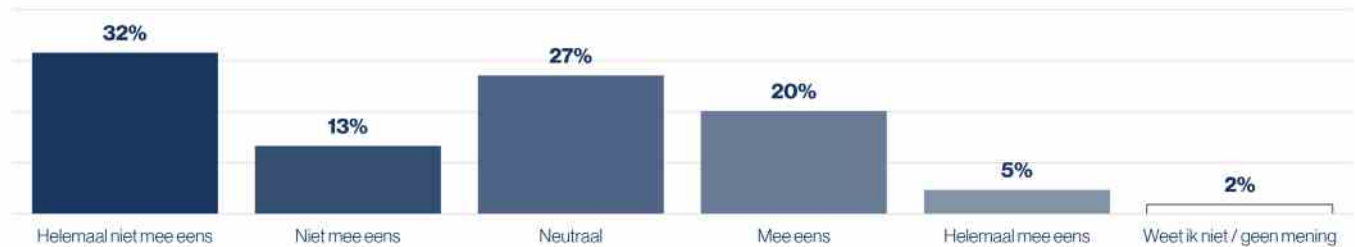
Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

De stelling over ritueel satanisch geïnspireerd kindermisbruik in Nederland laat een vergelijkbaar patroon zien. Een derde is het hier helemaal niet mee eens, maar 20 procent gelooft het en 27 procent is neutraal. Bijna de helft van de bevolking verwerpt dit narratief dus niet direct. Dit is verontrustend omdat dergelijke beschuldigingen historisch hebben geleid tot eigenrichting en valse beschuldigingen, en omdat deze cijfers wijzen op mogelijk ook

⁴⁸ Binnen het cluster van esoterische narratieven analyseert HCSS een reeks stellingen waarop respondenten hebben aangegeven in welke mate zij het ermee eens of oneens zijn. Deze schaalmeting geeft zicht op hoe sterk dergelijke overtuigingen in de samenleving leven: hoe breed een narratief resoneert, hoe groot de actieve afwijzing is, en hoe omvangrijk het grijze midden dat onzeker blijft over dergelijke claims.

een ontvankelijker houding ten aanzien van internationale, vergelijkbare narratieven zoals QAnon.

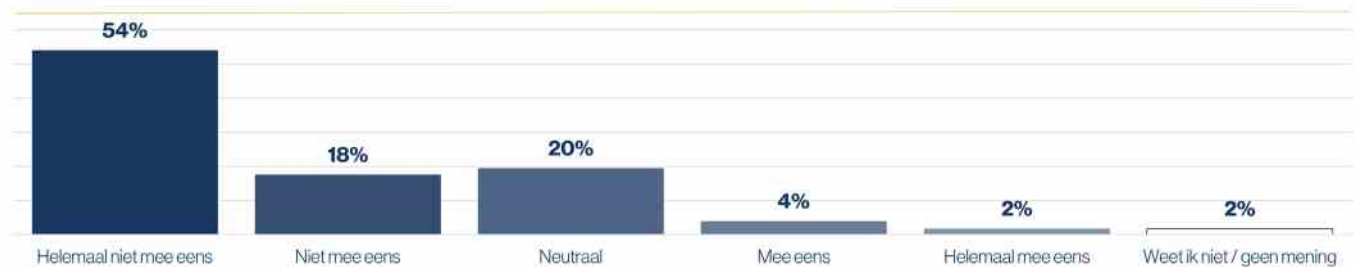
Ritueel, satanisch geïnspireerd kindermisbruik gebeurt ook in Nederland

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Opvallend is dat dit soort ideeën ook buiten het strikt esoterische domein enige weerklank vindt. Zo laat de publieksmonitor zien dat een flinke meerderheid niets ziet in het idee dat mensen worden beïnvloed door hoogontwikkelde beschavingsvormen, maar dat toch ruim een kwart neutraal blijft of enige instemming uitspreekt. Dit hoeft niet meteen te duiden op een breed geloof in buitenaardse inmenging; het kan ook simpelweg betekenen dat mensen ruimte laten voor mogelijkheden waar zij weinig vanaf weten. Het zegt vooral iets over een zekere vrijblijvendheid in hoe sommigen naar zulke speculatieve thema's kijken: niet noodzakelijk overtuigd, maar ook niet gemotiveerd om het stellig af te wijzen. In die twijfelzone kunnen exotische of metafysische narratieven makkelijker meebewegen, zonder dat ze meteen een wereldbeeld bepalen.

Wij mensen staan onder invloed van andere hoogontwikkelde beschavingsvormen

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Deze ambivalentie zien we terug in de online praktijk. In de geanalyseerde Telegramgroepen, sommige met meer dan 10.000 volgers, circuleren met regelmaat berichten over (internationaal) ritueel satanisch kindermisbruik. Deze posts hebben vaak een uitgesproken grensoverschrijdend karakter. Veel content is in het Engels en verbindt vermeende Nederlandse casussen aan mondiale netwerken, recentelijk vooral rond de figuur Jeffrey Epstein. Daarmee bieden deze groepen een continue stroom aan anekdotisch "bewijsmateriaal" die precies inspeelt op de twijfelzone die in de publieksmonitor zichtbaar wordt: voor mensen die al niet goed weten wat zij moeten geloven, wordt het nog lastiger om dit type extreme narratieven ondubbelzinnig van de hand te wijzen.

Ritueel satanisch kindermisbruik? In 1980 kwam het boek Michelle Remembers uit, waarin Michelle's psychiater vertelt over de verdrongen herinneringen van satanisch kindermisbruik. Het boek heeft veel kritiek te verduren gekregen wegens het gebrek aan bewijs. In de jaren 80 en 90 is er een aantal verhalen geweest rondom satanisch kindermisbruik. Een Argos aflevering in 2020 maakte eveneens zeer veel los over dit onderwerp. In 1999 is het LEBZ (Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken) opgericht om zaken van sadistisch kindermisbruik te onderzoeken. Anno 2020 had het ongeveer 900 zaken behandeld, waarvan 25 aspecten van ritueel misbruik zouden bezitten, en waarbij geen sprake was geweest van rechtsvervolgning. De latere onderzoekscommissie Hendriks, kwam tot de conclusie dat *sadistisch* kindermisbruik waarschijnlijk voorkomt, maar gaf geen uitsluitel over het bestaan van *satanische* misbruikkringen. In 2023 trok Argos de uitzending terug, wegens onvoldoende bewijs en omdat: 'Complotdenkers [...] dermate aan de haal [zijn] gegaan met deze uitzendingen dat we overgaan tot het verwijderen van het dossier.'

49 50 51

Overkoepelende patronen. Over alle drie de clusters heen vallen twee patronen op. Ten eerste is er bij vrijwel elke stelling een substantiële groep die neutraal antwoordt, vaak tussen de 15 en 30 procent. Deze neutraliteit is geen teken van gematigdheid maar van onzekerheid en twijfel. Mensen weten niet meer wat ze moeten geloven en nemen daarom een afwachtende houding aan. Dit is problematisch omdat neutraliteit in extreme stellingen feitelijk betekent dat men niet bereid is om schadelijke narratieven direct te verwerpen. Een neutrale houding tegenover grote vervangingstheorieën of antisemitisme is al een vorm van ontvankelijkheid.

Ten tweede is opvallend dat de meest extreme stellingen zoals het satanisch ritueel misbruik en de Joodse samenzwering paradoxaal genoeg relatief veel aanhang of neutraliteit vinden vergeleken met wat men zou verwachten. Dit suggereert dat de grenzen van het bespreekbare zijn verschoven en dat narratieven die voorheen als absurd werden afgedaan nu in een grijs gebied verkeren waarin mensen ze niet meer automatisch verwerpen. Deze normalisering van extremen is een zorgwekkend signaal dat het Overton window drastisch is opgerekt. Een tendens die zichtbaar is in de Telegramgroepen is dat er flink wat kruisbestuiving plaatsvindt tussen narratieven. In overwegend anti-immigratie groepen worden ook af en toe complotten gedeeld met betrekking tot digitale ID's; tegelijkertijd worden in een groep die vooral gaat over medische complotten ook berichten geplaatst over vervangingstheorieën en antisemitisme. Dit betekent dat in de praktijk de verschillende narratieven door elkaar heen voorkomen.

De verschillen tussen de clusters zijn ook interessant. Anti-institutionele narratieven vinden de breedste steun, wat niet verrassend is omdat scepsis tegenover macht historisch een legitieme politieke houding is geweest. Het probleem ontstaat wanneer deze scepsis overgaat in totaal wantrouwen waarin geen enkele institutie meer geloofwaardig is. Identitaire narratieven vinden minder brede steun maar zijn wel sterk gepolariseerd, met grote groepen die ze expliciet verwerpen en kleinere maar substantiële groepen die ze omarmen. Esoterische narratieven zijn het minst wijdverspreid maar juist het meest verontrustend

⁴⁹ Smith, L., & Pazder, L. (1980). Michelle remembers. St. Martin's Press;

⁵⁰ Tweede Kamer der Staten-Generaal. (2020). Vragen van de leden Kuiken (PvdA) en Van Nispen (SP) aan de Minister van Justitie en Veiligheid over de uitzending van Argos over ritueel misbruik (Aanhangsel Handelingen 2019–2020, nr. 3883);

⁵¹ Commissie Hendriks. (2022, 21 december). Eindrapport Commissie Hendriks: Tussen ongeloof, ondersteuning en opsporing. Over georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen. Eerste Kamer der Staten-Generaal; VPRO/HUMAN. (z.d.). *Uitzendingen ritueel misbruik offline*. Argos.

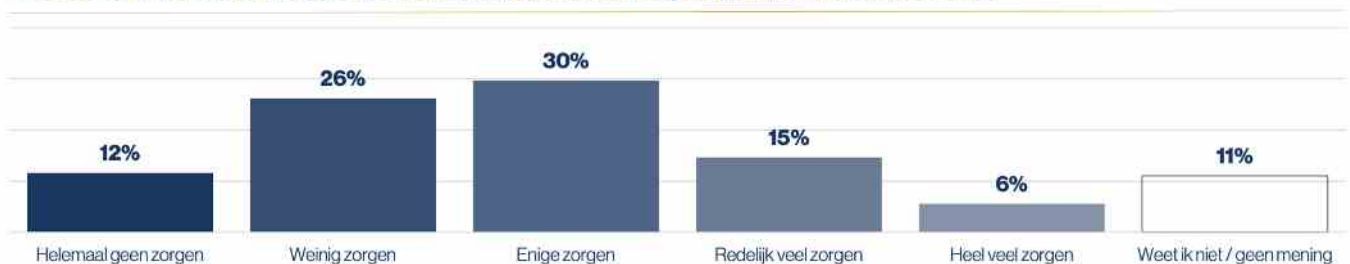
omdat ze een volledige breuk met rationeel denken representeren en omdat ze vaak samengaan met de meest extreme vormen van radicalisering.

5. Impactperceptie van alternatieve narratieven

De bevindingen uit de vorige secties laten zien dat alternatieve verklaringen niet alleen voortkomen uit uiteenlopende informatiebronnen, motivatiepatronen en overtuigingsschemata, maar zich ook manifesteren in een breed spectrum van narratieven die variëren in plausibiliteit en intensiteit. Deze dynamiek heeft gevolgen voor hoe mensen de maatschappelijke werkelijkheid interpreteren. In deze sectie richten we ons daarom op de gepercipieerde impact van alternatieve narratieven: hoe Nederlanders zelf de gevolgen inschatten van de verspreiding en normalisering van deze verklaringen. Met andere woorden, waar eerdere secties beschrijven *wat* mensen geloven en *waarom*, gaat het hier om de vraag *welke risico's zij daarin zien* voor sociale samenhang, bestuurbaarheid en veiligheid. Deze percepties zijn geen bijzaak, maar bepalen in belangrijke mate hoe gevoelig de samenleving is voor verdere fragmentatie, en in welke mate burgers zelf denken dat alternatieve narratieven doorwerken in polarisatie, wantrouwen en potentieel destabiliserende dynamieken.

Zo maakt een significant aantal Nederlanders zich zorgen over de invloed van alternatieve verklaringen op de samenleving. In totaal geeft 51 procent van de respondenten aan bezorgd te zijn over deze invloed, waarbij ongeveer een op de vijf Nederlanders aangeeft zich daar in redelijke mate of sterk over zorgen te maken.

Sommige mensen maken zich zorgen over de invloed van alternatieve verklaringen, anderen vinden die zorgen overdreven. Hoeveel zorgen maakt u zich hierover?

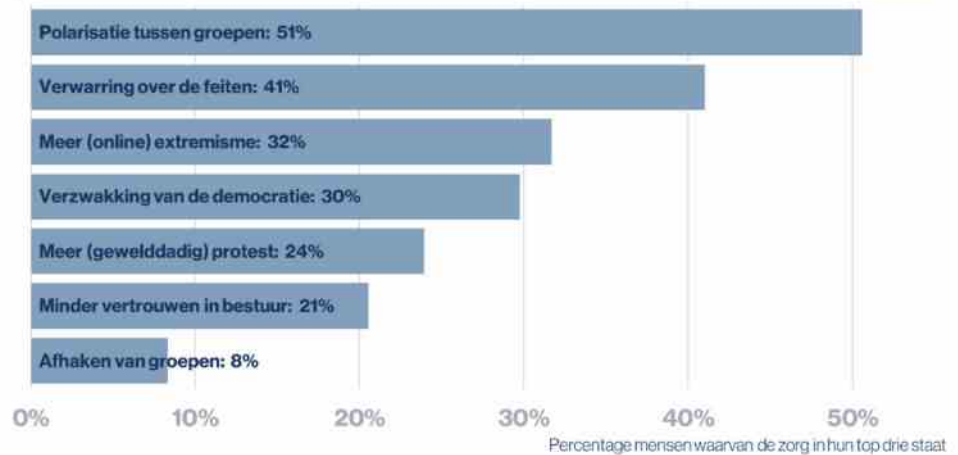

Bron: HCSS Publieksmonitor - winterpeiling 2025

Van de mensen die zich zorgen maken over de invloed van alternatieve verklaringen, beschouwt 51 procent de polarisatie tussen groepen als een van de drie grootste bedreigingen. Deze polarisatie kan verklaard worden door de opkomst van subculturen en uiteenlopende theorieën, waarbij iedere groep beweert de waarheid te spreken. Veel van deze groepen bevinden zich in geïsoleerde online echokamers, wat versterkt wordt door algoritmes die gebruikers steeds weer in aanraking brengen met gelijkgestemde ideeën. Dit creëert een situatie waarin individuen vast komen te zitten in hun eigen wereldbeeld en er

uiteindelijk frictie kan ontstaan door de strijd om hun ideeën op te dringen of omdat mensen besluiten verder afstand te nemen van de reguliere samenleving.

Waar maakt u zich dan de meeste zorgen om?

Daarnaast noemt 41 procent van de respondenten verwarring over de feiten als een van de drie grootste dreigingen. De snelle verspreiding van onjuiste of onbewezen informatie wordt voornamelijk aangedreven door online platforms, die vaak weinig doen om dergelijke informatie te beperken. Het gevolg is een groeiend wantrouwen ten opzichte van gevestigde kennisbronnen, zoals de wetenschap of erkende media. Het idee groeit dat deze niet langer de ultieme bron van waarheid zijn, maar gelijk staan aan de diverse denkbeelden die alternatieve verklaringen aandragen. Dit draagt bij aan een breder gevoel van onzekerheid en verwarring over de feitelijke werkelijkheid.

Voor 32 procent van de Nederlanders is (online) extremisme een van de drie grootste dreigingen. De beperkte handhaving van regels tegen verbale agressie op online platforms onder het mom van vrijheid van meningsuiting draagt bij aan de versterking van polarisatie. Bovendien kan de verspreiding van alternatieve verklaringen leiden tot het delen van haatdragende en onjuiste informatie over bepaalde (minderheids-) groepen, wat extremistische denkbeelden voedt. Het concept van de echokamer speelt hierbij opnieuw een belangrijke rol, aangezien algoritmes gebruikers voortdurend confronteren met bevestiging van hun bestaande opvattingen.

Een verzwakking van de democratie wordt door 30 procent van de respondenten als een topdreiging beschouwd. Anti-institutionele sentimenten, zoals het geloof in een *deep state*, dragen bij aan een afname van het vertrouwen in het democratische systeem. Mensen gaan geloven dat ongeacht hun stemgedrag, de macht in handen is van een verborgen elite, waardoor zij geen controle hebben over politieke besluitvorming. Dit vermindert hun betrokkenheid bij en vertrouwen in democratische processen.

Het opkomen van meer (gewelddadige) protesten wordt door 24 procent van de respondenten als een van de drie grootste dreigingen genoemd. Het anti-immigratie sentiment wat bijvoorbeeld leidt tot protesten rondom het plaatsen van asielzoekerscentra of demonstraties in Den Haag, waar onder andere prinsenvlaggen te zien waren, kan versterkt worden door alternatieve verklaringen zoals de omvolkingstheorie. Hierdoor kunnen meer

mensen het idee krijgen dat hun onrecht wordt aangedaan door een overheid of “linkse elite”, waarna mensen de straat op gaan uit het idee van zelfbescherming. Deze verklaringen kunnen, in combinatie met het idee dat de overheid niet handelt in hun belang, mensen verder tegen de overheid opstoken en zondebokken creëren voor (gewelddadig) verzet.

Tot slot noemt 21 procent van de respondenten het afnemen van vertrouwen in het bestuur als een zorgwekkende dreiging naar aanleiding van alternatieve verklaringen. Het afnemen van vertrouwen in het bestuur kan bijvoorbeeld worden gevoed door het idee dat de overheid onder controle staat van een mondiale elite, zoals gesuggereerd in het Deep-State narratief. Andere alternatieve verklaringen, zoals die van pedofiele netwerken binnen de overheid of de invloed van het Wereld Economisch Forum (WEF), versterken dit wantrouwen, wat het gezag van bestuur en democratisch proces verder ondermijnt.

6. Conclusie

Alternatieve verklaringssystemen (niet-neutraal ook wel aangeduid als 'complottheorieën') worden vaak als fringe-fenomenen gezien. Maar een opvallend groot deel van de bevolking blijkt de speculatieve kern van een aantal theorieën te steunen. Gelet op de mogelijke maatschappelijke impact, besproken in de introductie, is dit als zorgwekkend te interpreteren.

Maar we moeten ook nuanceren: niet alle ideeën zijn even risicovol. Ook zijn de stellingen die HCSS voorlegde altijd wel enigszins voor meerdere interpretaties vatbaar. Uit de support voor een stelling kan bovendien nog niet worden afgeleid dat mensen dan ook het hele bovenliggende narratief geloven. Ook heeft HCSS in het kader van deze peiling geen empirisch onderzoek verricht naar de vraag of sommige verklaringssystemen mogelijk valide zijn. Dit was ook niet het doel. Maar deze vraag verwijst wel naar wat er op het spel staat voor mensen die aan deze verklaringssystemen hechten.

Ondanks deze reserveringen kan toch een aantal rudimentaire conclusies worden getrokken uit het beeld.

Gebruik van informatiebronnen. De analyse van mediagebruik laat zien dat meer dan de helft van de Nederlanders actief buiten gevestigde media zoekt. Jongeren bewegen zich nadrukkelijk in een dubbele informatiewereld waarin officiële nieuwsbronnen slechts één van vele stromen vormen, terwijl een deel van de oudere generaties juist sterk leunt op traditionele media en sociale media grotendeels mijdt. Deze asymmetrie suggereert ook een andere receptie van alternatieve verklaringssystemen door respectievelijk jongere en oudere generaties. Maar de precieze relatie tussen mediagedrag en consumptie van alternatieve verklaringssystemen behoeft verder onderzoek.

Redenen voor alternatieve informatie. De motieven om alternatieve bronnen te raadplegen zijn overwegend constructief van aard. Nieuwsgierigheid en blikverbreding worden het vaakst genoemd, gevolgd door de ervaring dat gevestigde media bepaalde perspectieven laten liggen. Wantrouwen speelt mee, maar is niet de primaire drijfveer, zoals men soms aanneemt. Tegelijk bestaat er een aanzienlijke groep die geen of heel weinig tijd besteedt aan alternatieve bronnen. Dit wijst op een lage elementaire belangstelling bij het overgrote deel. Maar deze bevinding rijmt weer niet zo goed met de vaak vrij hoge support die door dezelfde groep respondenten wordt uitgesproken voor een aantal basisassumpties van alternatieve verklaringssystemen.

Steun voor alternatieve narratieven. Wanneer naar de inhoud van alternatieve verklaringssystemen wordt gekeken, ontstaat een gedifferentieerd beeld. Anti-institutionele narratieven vinden de meeste weerklank en bouwen voort op een lange traditie van scepsis tegenover macht. Identitaire narratieven rond migratie, omvolking en antisemitische samenzweringen zijn sterk gepolariseerd: grote groepen verwerpen ze expliciet, maar substantiële minderheden omarmen ze of blijven neutraal. Esoterische narratieven zijn minder wijdverspreid, maar vertegenwoordigen wel de meest radicale breuk met seculier-rationeel denken. Over alle clusters heen valt een omvangrijke neutrale middenpositie op, waarin extreme stellingen niet vanzelfsprekend worden afgewezen.

Impactperceptie van alternatieve narratieven. Alternatieve verklaringssystemen kunnen een schadelijke rol hebben als ze samenvloeien met extremistisch en anti-institutioneel sentiment. Ze zijn ook een potentiële aanjager van fragmentatie, polarisatie en druk op

instituties. De mogelijke impact wordt ook door een groot deel van de respondenten herkend. Zorgen over polarisatie, verwarring over feiten, en (online) extremisme worden het vaakst genoemd. Veel Nederlanders herkennen dat alternatieve verklaringssystemen kunnen doorwerken in het maatschappelijk systeem.

Positieve nuancerings. De enigszins sombere opsomming van dreigingen en negatieve sentimenten vraagt om enkele belangrijke nuancerings. Ten eerste is niet alle scepsis tegenover macht destructief, zelfs niet als deze soms slecht geïnformeerd of speculatief is: gezonde waakzaamheid heeft een democratische functie, en sommige alternatieve verklaringen blijken achteraf deels gegrond. Ten tweede tonen democratieën in de basis een hoog adaptief vermogen. Landen met sterke publieke omroepen, hoogwaardig onderwijs (in mediageletterdheid), transparante instituties en effectieve juridische instrumenten blijken weerbaarder. Dit suggereert dat institutionele kwaliteit sterk bepalend is voor hoe destructieve alternatieve verklaringen uitwerken. Investeren in transparantie, verantwoording en responsiviteit van instituties is daarom zowel wenselijk als beschermend.

Strategische implicaties voor beleid. Zoals aangegeven is deze HCSS Focus met name signalerend bedoeld. Maar er zijn wel enkele logische lijnen uit te tekenen op basis van het beeld. Zoals er te differentiëren valt in kernnarratieven, zo liggen er gedifferentieerde beleidsstrategieën voor de hand. Anti-institutioneel wantrouwen vraagt primair om herstel van vertrouwen via transparantie, zichtbare verantwoording en responsief bestuur. Identitaire narratieven vragen om actieve tegenspraak en het expliciet blootleggen van hun historische wortels in racisme en antisemitisme. Esoterische narratieven zijn het moeilijkst te adresseren, omdat rationele argumenten weinig effect hebben op mensen die hun wereldbeeld ontleen aan metafysische overtuigingen. De eerste vraag moet altijd zijn: vormt iemand ook werkelijk een risico met denkbeelden die ver af liggen van het conventionele? Slechts in de risicovolle gevallen komen benaderingen in beeld die liggen in de lijn van omgevingssteun of de mentale gezondheidszorg.

Bij het tegengaan van complotnarratieven moet rekening worden gehouden met het risico op verdere vervreemding van de doelgroep. Naarmate verklaringen explicieter worden bestreden, kan dit bij aanhangers juist het gevoel van vervolging versterken en hun narratief bevestigen. Dit maakt het gebruik van factchecker-strategieën complexer, omdat deze maatschappelijke backlash-effecten kunnen veroorzaken. Overheidsvoorlichting wordt door mensen met een alternatief wereldbeeld vaak a priori als propaganda ervaren.

Naar een veerkrachtige informatie- en debatcultuur. Effectieve strategieën zouden zich kunnen richten op het versterken van kritische vaardigheden binnen sociale media zelf, het transparant maken van algoritmische mechanismen en het cultiveren van een cultuur waarin verificatie en bronkritiek als sociale norm geldt. De generatiekloof vereist mogelijk ook verschillende benaderingen: meer dan oudere generaties kunnen jongeren gebaat zijn bij het leren wege van de relatieve autoriteit van verschillende informatiebronnen binnen hun overweldigend diverse mediadiet.

Tot slot is het belangrijk te erkennen dat ontvankelijkheid voor complotdenken naast cognitieve factoren en de invloed van sociale media, samenhangt met onderliggende maatschappelijke en sociaal-economische voedingsbodems. Voor een aanzienlijke groep burgers lijkt de reguliere samenleving onvoldoende houvast of bestaanszekerheid te bieden. Willen beleid en politiek hier duurzaam op inspelen, dan vergt dat niet alleen technische antwoorden in de sfeer van moderatie en regulering, maar ook bredere investeringen in sociale zekerheid, inclusie, zinvolle participatiemogelijkheden en geloofwaardige democratische representatie.

The Hague Centre
for Strategic Studies

HCSS

Lange Voorhout 1
2514 EA The Hague

Follow us on social media:

@hcssnl

The Hague Centre for Strategic Studies

Email: info@hcss.nl
Website: www.hcss.nl